

Statisztika

Nagy-György Judit

Szegedi Tudományegyetem, Bolyai Intézet

Tekintsünk egy eloszláscsaládot és legyen X véletlen változó eloszlása ebből az eloszláscsaládból ismeretlen. Paraméteres probléma esetén a paraméteres eloszláscsalád paramétere a $\Theta \subset \mathbb{R}^k$ **paraméterter** eleme. A $\theta \in \Theta$ paraméter értékét időnként kihangsúlyozzuk P_θ , $E_\theta(X)$, $D_\theta^2(X)$ ($= \text{Var}_\theta(X)$) alsó indexében.

Definíció

Az $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)$ **statisztikai minta** elemei független véletlen változók, eloszlásuk megegyezik az X **háttérváltozó** eloszlásával. Egy véletlen kísérlet $\mathbf{x} = \mathbf{X}(\omega)$ kimenetele a minta **realizációja**. A lehetséges realizációk $\mathcal{X}$ halmaza a **mintatér**.

A matematikai statisztika alapvető feladatai:

Célok: a háttérváltozó eloszlásának (paraméterének) **becslése**, illetve ezekre vonatkozó **hipotézisek vizsgálata**.

Definíció

Tekintsük az $X_1, \dots, X_n$ mintát. Az $X_1^*, \dots, X_n^*$ az n elemű **rendezett minta**, ha minden $\omega \in \Omega$ -ra $X_1^*(\omega) \leq \dots \leq X_n^*(\omega)$ az $X_1(\omega), \dots, X_n(\omega)$ realizáció permutációja.

Definíció

Legyen $T : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^k$ mérhető függvény. A $T(X_1, \dots, X_n)$ véletlen (vektor)változót **statisztikának** nevezzük.

Alapstatisztikák

- ▶ $\bar{X} = \frac{X_1 + \dots + X_n}{n}$ mintaátlag,
- ▶ X_1^* legkisebb, X_n^* legnagyobb mintaelem,
- ▶ $X_n^* - X_1^*$ mintaterjedelem,
- ▶ tapasztalati medián: $X_{\frac{n+1}{2}}^*$ ha n ptl, $\frac{X_{n/2}^* + X_{n/2+1}^*}{2}$ ha n ps,
- ▶ $(X_1^*, \dots, X_n^*)$ teljes rendezett minta.

Legyen θ az X eloszlásának egy paramétere, $\hat{\theta}_n := \hat{\theta}(X_1, \dots, X_n)$.

Definíció

Az $\hat{\theta}_n$ statisztika **torzítatlan** becslése θ -nak, ha a paraméterhalmaz minden θ elemére $E_{\theta}(\hat{\theta}_n) = \theta$. A $\hat{\theta}_n$ és $\tilde{\theta}_n$ torzítatlan becslések közül $\hat{\theta}_n$ **hatásosabb**, ha $D_{\theta}^2(\hat{\theta}_n) < D_{\theta}^2(\tilde{\theta}_n)$ minden $\theta \in \Theta$ -ra. A $\hat{\theta}_n$ **hatásos** becslése θ -nak, ha nincs nála hatásosabb becslése.

Definíció

$\hat{\theta}_n$ ($n = 1, 2, \dots$) sorozat **gyengén konzisztens** becslése θ -nak, ha

$$\hat{\theta}_n \xrightarrow{\text{sz}} \theta, \quad n \rightarrow \infty,$$

azaz minden $\varepsilon > 0, \theta \in \Theta$ esetén $\lim_{n \rightarrow \infty} P_{\theta}(|\hat{\theta}_n - \theta| > \varepsilon) = 0$.

$\hat{\theta}_n$ ($n = 1, 2, \dots$) sorozat **erősen konzisztens** becslése θ -nak, ha

$$\hat{\theta}_n \xrightarrow{\text{mb}} \theta, \quad n \rightarrow \infty,$$

azaz $P_{\theta}(\lim_{n \rightarrow \infty} \hat{\theta}_n = \theta) = 1$ minden $\theta \in \Theta$ -ra.

Definíció

A egy esemény, amire $P(A) = p$, $X = I(A) \sim \text{Bernoulli}(p) = \mathcal{B}_1(p)$ a hozzá tartozó indikátorváltozó. Végezzünk el függetlenül n kísérletet, tekintsük az $X_1, \dots, X_n$ mintát. Ekkor

A **gyakorisága a mintában** $\sum_{i=1}^n X_i$, a bekövetkezéseinek száma,
A **relatív gyakorisága**

$$\hat{p} = \frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n}.$$

Állítás

$\hat{p}$ torzítatlan és erősen konzisztens becslés p -re.

Bizonyítás

$$E(\hat{p}) = E\left(\frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n}\right) = \frac{\sum_{i=1}^n E(X_i)}{n} = \frac{np}{n} = p.$$

A nagy számok erős törvénye miatt $\hat{p} = \frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n} \xrightarrow{mb} E(X) = p.$

Definíció (empirikus eloszlásfüggvény)

Legyen $K_{n,x} = \sum_{i=1}^n I(X_i \leq x)$, ahol I indikátorfüggvény.

$$F_n^*(x) = \frac{\sum_{i=1}^n I(X_i \leq x)}{n} = \begin{cases} 0, & x < X_1^* \\ \frac{k}{n}, & X_k^* \leq x < X_{k+1}^*, k = 1, \dots, n-1 \\ 1, & X_n^* \leq x \end{cases}$$

Állítás

$E(F_n^*(x)) = F(x)$, $D^2(F_n^*(x)) \rightarrow 0$, ha $n \rightarrow \infty$,

valamint $F_n^*(x) \xrightarrow{mb} F(x)$, ha $n \rightarrow \infty$ minden $x \in \mathbb{R}$ esetén.

Bizonyítás.

$I(X_i \leq x) \sim \mathcal{B}_1(F(x))$, $i = 1, \dots, n$ fgn vv-k, $K_{n,x} \sim \mathcal{B}_n(F(x))$

$$E(F_n^*(x)) = \frac{1}{n} E(K_{n,x}) = \frac{1}{n} \cdot nF(x).$$

$$D^2(F_n^*(x)) = \frac{1}{n^2} D^2(K_{n,x}) = \frac{n}{n^2} F(x)(1 - F(x)) \rightarrow 0, \text{ ha } n \rightarrow \infty.$$

Az erős konzisztencia a nagy számok erős törvényéből következik.

Tétel (Glivenko–Cantelli (A statisztika alaptétele))

$$\Delta_n = \sup_{x \in \mathbb{R}} |F_n^*(x) - F(x)| \xrightarrow{mb} 0, \quad n \rightarrow \infty.$$

Bizonyítás (folytonos eset)

Legyen $m \in \mathbb{Z}^+$ tetszőleges, $x_i = \inf\{x : F(x) = \frac{i}{m}\}$.

($x_0 = -\infty, x_m = \infty$ is lehet) Ha $x_{i-1} < x < x_i$, akkor

$$F_n^*(x) - F(x) \leq F_n^*(x_i) - F(x_{i-1}) = F_n^*(x_i) - F(x_i) + \frac{1}{m},$$

$$F_n^*(x) - F(x) \geq F_n^*(x_{i-1}) - F(x_i) = F_n^*(x_{i-1}) - F(x_{i-1}) - \frac{1}{m},$$

ebből

$$|F_n^*(x) - F(x)| \leq \max_{1 \leq i \leq m-1} |F_n^*(x_i) - F(x_i)| + \frac{1}{m}$$

$$\Rightarrow \Delta_n \leq \max_{1 \leq i \leq m-1} |F_n^*(x_i) - F(x_i)| + \frac{1}{m}$$

A nagy számok erős törvényéből $\lim_{n \rightarrow \infty} F_n^*(x_i) \xrightarrow{mb} F(x_i)$

$$\Rightarrow P\left(\limsup_{n \rightarrow \infty} \Delta_n > \frac{1}{m}\right) = 0 \quad \forall m \in \mathbb{Z}^+ \Rightarrow P\left(\lim_{n \rightarrow \infty} \Delta_n = 0\right) = 1.$$

A sűrűségfüggvény becslése

Az empirikus eloszlásfüggvény szakaszonként konstans függvény, deriváltja nem lesz jó becslése az f sűrűségfüggvénynek.

Definíció

$I_1, I_2, \dots$ páronként diszjunkt h_n hosszú intervallumok,
 $\bigcup_{i=1}^{\infty} I_i = \mathbb{R}$. Legyen $\nu_k = \sum_{i=1}^n I(X_i \in I_k)$,

$$f_n^*(x) = \frac{\nu_k}{nh_n}, \quad \text{ha } x \in I_k.$$

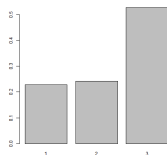
Az f_n függvényt *sűrűséghisztogram*nak nevezzük.

Megjegyzések

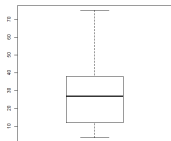
- ▶ Véges sok intervallumban vesz fel nem 0 értéket $f_n^*(x)$.
- ▶ Belátható, hogy ha x az f sűrűségfüggvény folytonossági pontja, $\lim_{n \rightarrow \infty} h_n = 0$ és $\lim_{n \rightarrow \infty} nh_n = \infty$, akkor $\lim_{n \rightarrow \infty} f_n^*(x) = f(x)$ 1 valószínűséggel.

Kör- és oszlopdiagram

Diszkrét eloszlás ábrázolására.

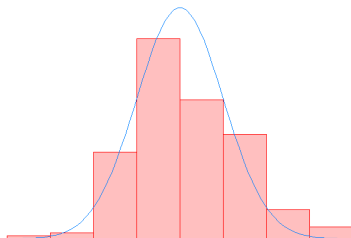
Boxplot

Minimum,
maximum, tapasztalati kvartilisek egy ábrán.

Sűrűséghisztogram

A sűrűségfüggvény
becslésének ábrázolása.

A várható érték becslése

Állítás

Ha $E(X)$ létezik, $\bar{X}$ torzítatlan és erősen konzisztens becslése is $E(X)$ -nek.

Bizonyítás

A várható érték linearitása miatt

$$E(\bar{X}) = E\left(\frac{X_1 + \dots + X_n}{n}\right) = \frac{E(X_1) + \dots + E(X_n)}{n} = \frac{1}{n}nE(X).$$

Az állítás második fele éppen a nagy számok erős törvénye.

Kérdés

Mi lehet a magyarázata, hogy az emberek többségének fizetése az átlagfizetés alatt van?

A variancia becslése

Definíció

Empirikus (tapasztalati) variancia: $S^2 = S_n^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2$

$S = \sqrt{S^2}$ az empirikus (tapasztalati) szórás.

Tétel (Steiner)

$$x_1, \dots, x_n, c \in \mathbb{R}. \quad \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - c)^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 + (\bar{x} - c)^2.$$

Bizonyítás

$$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x} + \bar{x} - c)^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 + \frac{2}{n} (\bar{x} - c) \underbrace{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})}_0 + (\bar{x} - c)^2.$$

Következmény

$$S^2 = \overline{X^2} - \bar{X}^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - E(X))^2 - (\bar{X} - E(X))^2.$$

Tétel

Ha $D(X) < \infty$, akkor $E(S^2) = \frac{n-1}{n} D^2(X)$, $S_n^2 \xrightarrow{mb} D^2(X)$, $n \rightarrow \infty$.

Bizonyítás

$$\begin{aligned} E(S^2) &= E\left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - E(X))^2 - (\bar{X} - E(X))^2\right) \\ &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n E(X_i - E(X))^2 - E((\bar{X} - E(X))^2) \\ &= \frac{n}{n} D^2(X) - D^2\left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i\right) = \left(1 - \frac{n}{n^2}\right) D^2(X). \end{aligned}$$

$$\bar{X} \xrightarrow{mb} E(X) \Rightarrow \bar{X}^2 - \bar{X}^2 \xrightarrow{mb} E(X^2) - E^2(X), n \rightarrow \infty.$$

Definíció

Korrigált empirikus variancia és szórás: $S^{*2} = \frac{n}{n-1} S^2$, $S^* = \sqrt{S^{*2}}$.

Következmény

S^{*2} torzítatlan és erősen konzisztens becslése $D^2(X)$ -nek.

Definíció

$k \in \mathbb{Z}^+$ esetén az

- ▶ $M_k = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i^k$ a *k. empirikus momentum*,
- ▶ $M_k^c = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^k$ a *k. empirikus centrális momentum*,
- ▶ az $\frac{M_3^c}{(M_2^c)^{3/2}}$ statisztikát *ferdeségnek*,
- ▶ az $\frac{M_4^c}{(M_2^c)^2} - 3$ statisztikát *lapultásnak* (csúcsosságnak) nevezzük.

Megjegyzés

A nagy számok erős törvényéből következik a fenti becslések erős konzisztenciája.

Kovariancia, korreláció becslése

Tekintsük (X, Y) háttérváltozót és $(X_1, Y_1), \dots, (X_n, Y_n)$ mintát.

Definíció

Empirikus kovariancia: $\hat{C} = C_n(X, Y) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})$,

Állítás

$\hat{C} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i Y_i - \bar{X} \cdot \bar{Y} \xrightarrow{mb} C(X, Y)$, ha $n \rightarrow \infty$.

Bizonyítás

$$\begin{aligned}\hat{C} &= \frac{1}{n} \left(\sum_{i=1}^n X_i Y_i - \bar{X} \sum_{i=1}^n Y_i - \bar{Y} \sum_{i=1}^n X_i + n\bar{X} \cdot \bar{Y} \right) \\ &= \overline{X \cdot Y} + (-2 + 1)\bar{X} \cdot \bar{Y}.\end{aligned}$$

$$Z = XY, \quad \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n Z_i - \bar{X} \cdot \bar{Y} \xrightarrow{mb} E(Z) - E(X)E(Y) = C(X, Y).$$

Tétel

Ha $C(X, Y)$ létezik, akkor $E(\hat{C}) = \frac{n-1}{n}C(X, Y)$.

Bizonyítás

$$\begin{aligned} E(\hat{C}) &= E\left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i Y_i - \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i\right) \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n Y_i\right)\right) \\ &= \underbrace{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n E(X_i Y_i)}_{nE(XY)} - \frac{1}{n^2} \left(\underbrace{\sum_{i=1}^n E(X_i Y_i)}_{nE(XY)} + \underbrace{\sum_{i \neq j} E(X_i Y_j)}_{n(n-1)E(X)E(Y)} \right). \end{aligned}$$

Definíció

Korrigált empirikus kovariancia:

$$\hat{C}^* = C_n^*(X, Y) = \frac{n}{n-1} \hat{C} = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y}).$$

Következmény

$\hat{C}^*$ torzítatlan és erősen konzisztens becslése $C(X, Y)$ -nak.

Definíció

(Pearson-féle) empirikus korrelációs együttható:

$$\hat{r} = r_n(X, Y) = \frac{\hat{C}}{S_X S_Y}.$$

Állítás

$$|\hat{r}| \leq 1.$$

Bizonyítás

A Cauchy-Bunyakovszkij-Schwarz egyenlőtlenség alapján

$$\begin{aligned} |n\hat{C}| &\leq \sum_{i=1}^n |X_i - \bar{X}| \cdot |Y_i - \bar{Y}| \\ &\leq \sqrt{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2 \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2} = \sqrt{n} S_X \sqrt{n} S_Y. \end{aligned}$$

Megjegyzés

$$\frac{\hat{C}^*}{S_X^* S_Y^*} = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{(\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2 \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2)^{1/2}} = \frac{\hat{C}}{S_X S_Y} = \hat{r}.$$

Maximum likelihood becslés

θ az X változó ismeretlen paramétere, ezt szeretnénk becsülni.

Definíció

Legyen X diszkrét háttérváltozó, tekintsük az $x_1, \dots, x_n$ realizációt. A hozzá tartozó **likelihood-függvény** a következő:

$$L(\theta) = P_{\theta}(X_1 = x_1, \dots, X_n = x_n) = P_{\theta}(X = x_1) \cdot \dots \cdot P_{\theta}(X = x_n).$$

Legyen X abszolút folytonos háttérváltozó. Tekintsük a $x_1, \dots, x_n$ realizációt. A hozzá tartozó **likelihood függvény** a következő:

$$L(\theta) = f_{\theta, x_1, \dots, x_n}(x_1, \dots, x_n) = f_{\theta}(x_1) \cdot \dots \cdot f_{\theta}(x_n).$$

Definíció

A θ paraméter **maximum likelihood (ML) becslése** a $\hat{\theta}$ statisztika, ha minden $x_1, \dots, x_n$ realizációra $L(\hat{\theta}) = \max_{\theta} L(\theta, x_1, \dots, x_n)$.

Megjegyzés

Az $\ell(\theta) = \ln L(\theta)$ **log-likelihood függvény** ugyanott veszi fel szélsőértékeit mint $L(\theta)$.

Normális eloszlás paramétereinek ML becslése

$$L(\mu, \sigma^2) = \prod_{i=1}^n \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} e^{-\frac{1}{2\sigma^2}(x_i - \mu)^2} = (\sqrt{2\pi}\sigma)^{-n} e^{-\frac{1}{2\sigma^2} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2},$$

ahol $\mu \in \mathbb{R}$ és $\sigma > 0$.

$$\ell(\mu, \sigma^2) = -n \ln \sqrt{2\pi} - n \ln \sigma - \frac{1}{2\sigma^2} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2,$$

ami kétszer deriválható. Írjuk fel a likelihood egyenleteket:

$$\frac{\partial \ell}{\partial \mu} = \frac{1}{\sigma^2} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu) = 0 \quad (1)$$

$$\frac{\partial \ell}{\partial \sigma^2} = \frac{-n}{2\sigma^2} + \frac{1}{2(\sigma^2)^2} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2 = 0, \quad (2)$$

(1)-ből kapjuk, hogy $\hat{\mu} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n} = \bar{x}$, ezt (2)-be helyettesítve pedig

$$\frac{n}{2\hat{\sigma}^2} = \frac{1}{2(\hat{\sigma}^2)^2} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2$$
$$\hat{\sigma}^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 = s_n^2.$$

$$\frac{\partial^2 \ell}{\partial \mu^2} = -\frac{n}{\sigma^2}, \quad \frac{\partial^2 \ell}{\partial (\sigma^2)^2} = \frac{n}{2(\sigma^2)^2} + \frac{-2}{2(\sigma^2)^3} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2,$$

$$\frac{\partial^2 \ell}{\partial \mu \partial \sigma^2} = \frac{-1}{(\sigma^2)^2} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu), \quad \frac{\partial^2 \ell}{\partial \sigma^2 \partial \mu} = \frac{2}{2(\sigma^2)^2} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu).$$

Vizsgáljuk a Hesse-mátrixot $(\hat{\mu}, \hat{\sigma}^2) = (\bar{x}, s_n^2)$ helyen:

$$H = \begin{pmatrix} -\frac{n}{s_n^2} & 0 \\ 0 & -\frac{n}{2(s_n^2)^2} \end{pmatrix}$$

H negatív definit $\Rightarrow (\hat{\mu}, \hat{\sigma}^2)$ valóban maximumhelye $L(\mu, \sigma^2)$ -nek tetszőleges realizáció mellett.

Egyenletes eloszlás paramétereinek ML becslése

$$L(a, b) = \begin{cases} (b - a)^{-n}, & \text{ha } a \leq x_1, \dots, x_n \leq b, \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$$

$a \leq x_1, \dots, x_n \leq b \Leftrightarrow a \leq x_1^*$ és $x_n^* \leq b$ tartományon L az a monoton csökkenő, b monoton növekvő függvénye $\Rightarrow$ maximumhelye (x_1^*, x_n^*) , ahol L nem deriválható!

Tétel

Tegyük fel, hogy X eloszlása egy θ paramétertől függ. Bizonyos regularitási feltételek mellett a θ paraméter $\hat{\theta}_n$ ML becslésére a következők teljesülnek:

- ▶ $\hat{\theta}_n \xrightarrow{mb} \theta$, ha $n \rightarrow \infty$, azaz $\hat{\theta}_n$ erősen konzisztens,
- ▶ $E(\hat{\theta}_n) \rightarrow \theta$, ha $n \rightarrow \infty$, azaz $\hat{\theta}_n$ aszimptotikusan torzítatlan,
- ▶ ha $D^2(\hat{\theta}_n) \rightarrow \sigma^2$, ha $n \rightarrow \infty$, akkor nincs olyan $\tilde{\theta}$ torzítatlan becslése θ -nak, amelyre $D^2(\tilde{\theta}) < \sigma^2$, azaz $\hat{\theta}_n$ aszimptotikusan hatásos becslése θ -nak.

Momentumok módszere

Több paraméter együttes becslésére használják. Tegyük fel, hogy X eloszlása $\theta = (\theta_1, \dots, \theta_k)$ paramétertől függ és létezik az első k momentum: $E(X^i) = m_i = g_i(\theta)$, $i = 1, \dots, k$. Ha létezik a

$$g_i(\theta) = M_i \quad i = 1, \dots, k$$

egyenletrendszernek megoldása, az θ **momentum becslése**.

Példa

$$X \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2), m_1 = \mu, m_2 = \sigma^2 + \mu^2 \Rightarrow \hat{\mu} = M_1, \hat{\sigma}^2 = M_2 - M_1^2.$$

A tapasztalati momentumok erős konzisztenciája miatt igaz a köv.

Tétel

Ha $g_1, \dots, g_k$ függvények folytonosak, léteznek elsőrendű parciális deriváltjaik és a $J = \det(\partial g_i / \partial \theta_j)$ Jacobi-determináns nem eltűnő függvény Θ -n, akkor θ momentum becslése erősen konzisztens.

Bayes becslés

Tegyük fel, hogy θ (egydimenziós) paraméter diszkrét véletlen változó $P(\theta = t) = q_t$ ($t \in \Theta$) **a priori** eloszlással. Tekintsük az $\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_n)$ mintarealizációt. Ekkor $L(t) = P(\mathbf{X} = \mathbf{x} | \theta = t)$ az $\mathbf{X}$ minta feltételes eloszlása a $\theta = t$ feltétel mellett.

$P(\mathbf{X} = \mathbf{x}, \theta = t) = L(t) \cdot q_t$. A Bayes-tétel alapján θ **a posteriori** feltételes eloszlása $\mathbf{X} = \mathbf{x}$ feltétel mellett

$$P(\theta = s | \mathbf{X} = \mathbf{x}) = \frac{L(s) \cdot q_s}{P(\mathbf{X} = \mathbf{x})} = \frac{L(s) \cdot q_s}{\sum_{t \in \Theta} L(t) \cdot q_t}.$$

Vegyük θ feltételes várható értékét $\mathbf{X} = \mathbf{x}$ feltétel mellett:

$$E(\theta | \mathbf{X} = \mathbf{x}) = \sum_{t \in \Theta} t \cdot P(\theta = t | \mathbf{X} = \mathbf{x}) = \frac{\sum_{t \in \Theta} t \cdot L(t) \cdot q_t}{\sum_{t \in \Theta} L(t) \cdot q_t} = T(\mathbf{x}),$$

ami csak a realizáció függvénye, becslésünk a **$T(\mathbf{X})$** statisztika.
(Abszolút folytonos esetben az eljárás hasonló.)

Definíció

$T(\mathbf{X})$ statisztika a θ paraméter q a priori eloszlás alapján konstruált **Bayes-becslése**.

Megjegyzés

$E((\theta - \hat{\theta})^2) \geq E((\theta - T(\mathbf{X}))^2)$ minden $\hat{\theta}$ statisztikára (ahol a várható értéket az $\mathbf{x}$, t együttes eloszlása alapján vesszük), azaz $T(\mathbf{X})$ minimalizálja a *négyzetes rizikót*.

Példa

$X_1, \dots, X_n \sim \mathcal{B}_1(p)$, ahol $p \sim \mathcal{B}(a, b)$. Ekkor $L(t) = t^k(1-t)^{n-k}$, ahol $k = \sum_{i=1}^n x_i$.

$$q(t) = \frac{\Gamma(a+b)}{\Gamma(a)\Gamma(b)} t^{a-1}(1-t)^{b-1} \quad (0 \leq t \leq 1)$$

$$q(t|\mathbf{x}) = \frac{\Gamma(n+a+b)}{\Gamma(k+a)\Gamma(n-k+b)} t^{k+a-1}(1-t)^{n-k+b-1} \quad (0 \leq t \leq 1)$$

$$E(t|\mathbf{X} = \mathbf{x}) = \frac{k+a}{n+a+b} \implies T(\mathbf{X}) = \frac{\sum_{i=1}^n X_i + a}{n+a+b}$$

Normális eloszlásból származtatott eloszlások

Definíció

Legyenek $X_0, \dots, X_{n+m} \sim \mathcal{N}(0, 1)$ függetlenek.

$$\chi^2 = X_1^2 + \dots + X_n^2$$

n szabadságfokú χ^2 eloszlású $F_{\chi^2, n}$ eloszlás- és $f_{\chi^2, n}$ sűrűségfüggvénnyel.

$$t = \frac{X_0 \sqrt{n}}{\sqrt{X_1^2 + \dots + X_n^2}}$$

n szabadságfokú $Student(t)$ eloszlású Φ_n eloszlás- és ϕ_n sűrűségfüggvénnyel.

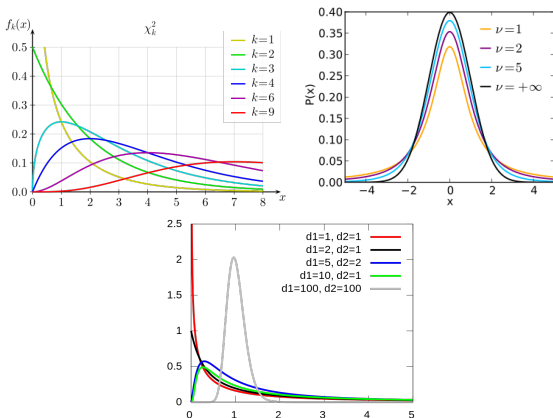
$$F = \frac{n}{m} \cdot \frac{X_1^2 + \dots + X_m^2}{X_{m+1}^2 + \dots + X_{m+n}^2}$$

(m, n) szabadságfokú F eloszlású $F_{m, n}$ eloszlás- és $f_{m, n}$ sűrűségfüggvénnyel.

Állítás

$$f_{\chi^2, n}(x) = \frac{x^{\frac{n}{2}-1} e^{-\frac{x}{2}}}{2^{\frac{n}{2}} \Gamma(\frac{n}{2})} \quad (x > 0), \quad \phi_n(x) = \frac{\Gamma(\frac{n+1}{2})}{\sqrt{\pi n} \Gamma(\frac{n}{2})} \left(1 + \frac{x^2}{n}\right)^{-\frac{n+1}{2}}$$

$$f_{m,n}(x) = \frac{n \Gamma(\frac{n+m}{2}) (\frac{n}{m} x)^{\frac{n}{2}-1}}{m \Gamma(\frac{n}{2}) \Gamma(\frac{m}{2}) (1 + \frac{n}{m} x)^{\frac{n+m}{2}}}.$$

Állítás

- ▶ Ha $\chi_n^2 \sim \chi^2(n)$, $\chi_m^2 \sim \chi^2(m)$ függetlenek, akkor

$$\chi_n^2 + \chi_m^2 = X_1^2 + \dots + X_n^2 + X_{n+1}^2 + \dots + X_{n+m}^2 \sim \chi^2(n+m).$$

- ▶ Ha $t_n \sim t(n)$, $n = 1, 2, \dots$, akkor $t_n \xrightarrow{\mathcal{D}} X \sim \mathcal{N}(0, 1)$.
- ▶ Ha $t \sim t(n)$, akkor $t^2 \sim \mathcal{F}(1, n)$.
- ▶ Ha $F \sim \mathcal{F}(n, m)$, akkor $1/F \sim \mathcal{F}(m, n)$. Ebből, ha $x > 0$,

$$F_{n,m}(x) = P(F < x) = P(1/F > 1/x) = 1 - F_{m,n}(1/x).$$

- ▶ Ha $F_n \sim \mathcal{F}(n, m)$, $n = 1, 2, \dots$, $\Rightarrow mF_n \xrightarrow{\mathcal{D}} X \sim \chi_m^2$, $n \rightarrow \infty$.

Megjegyzés

$F_{\chi^2, n}(x)$, $\Phi_n(x)$ és $F_{m,n}(x)$ függvényekre nincs zárt formula.

Némely χ^2 , Student és F eloszlás néhány kvantilisének közelítő értékét statisztikai táblázatok tartalmazzák.

Többdimenziós normális eloszlás

Definíció

A d -dim. $\mathbf{Z}$ véletlen vektor **többdimenziós standard normális eloszlású**, ha komponensei független standard normális eloszlásúak.
Jel: $\mathbf{Z} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{0}, \mathbf{I}_d)$.

Észrevétel

Ha $\mathbf{Z} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{0}, \mathbf{I}_d)$, akkor $\mathbf{Z}^\top \mathbf{Z} \sim \chi^2(d)$.

Definíció

$\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_d)^\top$ d -dimenziós véletlen vektor, $E(X_i^2) < \infty \forall i$.

Várható érték vektora $E(\mathbf{X}) = (E(X_1), \dots, E(X_d))^\top$,

kovarianciamátrixa $\text{Cov}(\mathbf{X}) = E((\mathbf{X} - E(\mathbf{X}))(\mathbf{X} - E(\mathbf{X}))^\top)$, amely komponensei $\text{Cov}(X_i, X_j) = E((X_i - E(X_i))(X_j - E(X_j)))$.

Állítás

Ha $\mathbf{Z} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{0}, \mathbf{I}_d)$, akkor $E(\mathbf{Z}) = \mathbf{0}$ és $\text{Cov}(\mathbf{Z}) = \mathbf{I}_d$.

A várható érték vektor és kovarianciamátrix tulajdonságai

Legyen $\mathbf{X}$ egy d -dimenziós véletlen vektor, amely kovarianciamátrixa létezik. $\text{Cov}(\mathbf{X}) = \mathbf{C}$

- ▶ szimmetrikus, azaz $\mathbf{C} = \mathbf{C}^\top$,
- ▶ pozitív szemidefinit, azaz $\mathbf{x}^\top \mathbf{C} \mathbf{x} \geq 0$ minden $\mathbf{x} \in \mathbb{R}^d$ -re.
- ▶ Ha $\mathbf{A} \in \mathbb{R}^{r \times d}$, $\mathbf{b} \in \mathbb{R}^d$, akkor $\mathbb{E}(\mathbf{A}\mathbf{X} + \mathbf{b}) = \mathbf{A}\mathbb{E}(\mathbf{X}) + \mathbf{b}$ és $\text{Cov}(\mathbf{A}\mathbf{X} + \mathbf{b}) = \mathbf{A}\mathbf{C}\mathbf{A}^\top$

Definíció

Ha $\mathbf{A}$ egy $d \times d$ -s (nemszinguláris) mátrix és $\mathbf{m}$ egy d dim. vektor, $\mathbf{X} = \mathbf{A}\mathbf{Z} + \mathbf{m} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{m}, \mathbf{C})$ (nem elfajult) többdimenziós normális eloszlású, ahol $\mathbf{C} = \mathbf{A}\mathbf{A}^\top$.

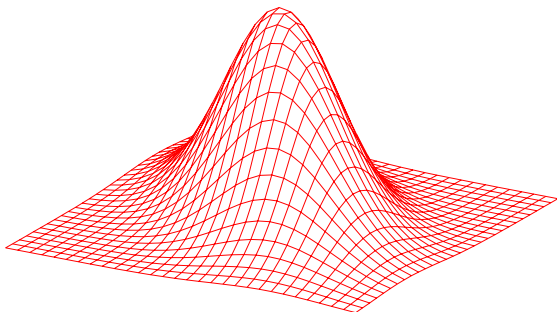
Állítás

$\mathbb{E}(\mathbf{X}) = \mathbf{m}$, $\text{Cov}(\mathbf{X}) = \mathbf{C}$.

Állítás

Ha $\mathbf{C}$ invertálható, $\mathbf{X} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{m}, \mathbf{C})$ sűrűségfüggvénye

$$f(\mathbf{x}) = (2\pi)^{-d/2} |\mathbf{C}|^{-1/2} e^{-\frac{1}{2}(\mathbf{x}-\mathbf{m})^\top \mathbf{C}^{-1}(\mathbf{x}-\mathbf{m})} \quad \mathbf{x} \in \mathbb{R}^d.$$

Következmény

Az $\mathbf{X} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{m}, \mathbf{C})$ véletlen vektor komponensei normális eloszlásúak és pontosan akkor függetlenek, ha $\mathbf{C}$ diagonális.

Tétel (Többdimenziós CHT)

Legyenek $\mathbf{X}_1, \mathbf{X}_2 \dots$ azonos eloszlású független d dimenziós vektorváltozók, $E(\mathbf{X}_i) = \mathbf{m}$ és $\text{Cov}(\mathbf{X}_i) = \mathbf{C}$ (nem feltétlenül invertálható) és $\mathbf{S}_n = \sum_{i=1}^n \mathbf{X}_i$. Ekkor

$$\frac{1}{\sqrt{n}}(\mathbf{S}_n - n\mathbf{m}) \xrightarrow{\mathcal{D}} \mathcal{N}_d(\mathbf{0}, \mathbf{C}), \quad \text{ha } n \rightarrow \infty.$$

Állítás

Legyen $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_d)^\top \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{0}, \mathbf{C})$. Ekkor

$$\mathbf{x}^\top \mathbf{x} = \sum_{i=1}^d X_i^2 = \sum_{i=1}^d \lambda_i Y_i^2,$$

ahol $\mathbf{Y} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{0}, \mathbf{I}_d)$, $\lambda_1 \geq \dots \geq \lambda_d \geq 0$ a $\mathbf{C}$ mártix sajátértékei.

Bizonyítás

$$\mathbf{C} = \mathbf{U}\mathbf{\Lambda}\mathbf{U}^\top, \mathbf{Y} = \mathbf{\Lambda}^{-1/2}\mathbf{U}^\top \mathbf{X} \Rightarrow \|\mathbf{X}\|^2 = \|\mathbf{U}^\top \mathbf{X}\|^2 = \|\mathbf{\Lambda}^{1/2}\mathbf{Y}\|^2.$$

Tétel (Lukács Jenő)

Legyen $X_1, \dots, X_n$ egy $\mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$ eloszlásból vett minta.

$$(1) \quad \bar{X} \sim N\left(\mu, \frac{\sigma^2}{n}\right),$$

$$(2) \quad \frac{n}{\sigma^2} S^2 \sim \chi^2(n-1),$$

$$(3) \quad \bar{X} \text{ és } S^2 \text{ függetlenek,}$$

$$(4) \quad \frac{\bar{X} - \mu}{S^*/\sqrt{n}} \sim t(n-1).$$

Bizonyítás

$\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)^\top \sim \mathcal{N}_n(\mu \mathbf{1}, \sigma^2 \mathbf{I}_n)$. Legyen $\mathbf{U}$ egy $n \times n$ -es ortonormált mátrix, amely első sora $\mathbf{1}^\top / \sqrt{n}$ és legyen $\mathbf{Y} = \mathbf{UX}$.

$$\sum_{i=1}^n Y_i^2 = \mathbf{Y}^\top \mathbf{Y} = \mathbf{X}^\top \mathbf{U}^\top \mathbf{U} \mathbf{X} = \mathbf{X}^\top \mathbf{X} = \sum_{i=1}^n X_i^2,$$

amiből $nS^2 = \sum_{i=1}^n X_i^2 - n\bar{X}^2 = \sum_{i=1}^n Y_i^2 - Y_1^2 = \sum_{i=2}^n Y_i^2$,

mivel $\mathbf{U}$ definíciója miatt $Y_1 = \sqrt{n} \cdot \bar{X}$. Továbbá

$$\mathbf{Y} = \mathbf{U} \mathbf{X} \sim \mathcal{N}_n(\mathbf{U}(\mu \mathbf{1}), \mathbf{U}(\sigma^2 I_n) \mathbf{U}^\top) = \mathcal{N}_n(\sqrt{n} \mu \mathbf{e}_1, \sigma^2 \mathbf{I}) \Rightarrow$$

$$(1) \quad \bar{X} = Y_1 / \sqrt{n} \sim \mathcal{N}\left(\mu, \frac{\sigma^2}{n}\right) \Rightarrow \frac{\bar{X} - \mu}{\sigma / \sqrt{n}} \sim \mathcal{N}(0, 1)$$

$$(2) \quad i > 1 : \frac{Y_i}{\sigma} \sim \mathcal{N}(0, 1) \Rightarrow \frac{nS^2}{\sigma^2} = \sum_{i=2}^n \frac{Y_i^2}{\sigma^2} \sim \chi^2(n-1) \text{ és}$$

(3) ezek függetlensége (a korrelálatlanságból) közvetlenül adódik.

$$(4) \quad \frac{\left(\frac{\bar{X} - \mu}{\sigma / \sqrt{n}}\right) \sqrt{n-1}}{\sqrt{\frac{nS^2}{\sigma^2}}} = \frac{(\bar{X} - \mu) \sqrt{n-1}}{\sqrt{n(n-1)S^2}} = t \sim t(n-1).$$

Tétel

Legyen $X_1, \dots, X_{n_1}$ egy $\mathcal{N}(\mu_1, \sigma_1^2)$, $Y_1, \dots, Y_{n_2}$ egy $\mathcal{N}(\mu_2, \sigma_2^2)$ eloszlásból vett független minta. A következők teljesülnek:

(1)

$$\frac{\bar{X} - \bar{Y} - (\mu_1 - \mu_2)}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}} \sim \mathcal{N}(0, 1).$$

(2) ha $\sigma_1 = \sigma_2$, akkor

$$\frac{\bar{X} - \bar{Y} - (\mu_1 - \mu_2)}{\sqrt{n_1 S_X^2 + n_2 S_Y^2}} \cdot \sqrt{\frac{n_1 n_2 (n_1 + n_2 - 2)}{n_1 + n_2}} \sim t(n_1 + n_2 - 2)$$

(3)

$$\frac{S_X^{*2} \sigma_2^2}{S_Y^{*2} \sigma_1^2} \sim \mathcal{F}(n_1 - 1, n_2 - 1).$$

Bizonyítás

Előző tétel alapján $\bar{X} \sim N\left(\mu_1, \frac{\sigma_1^2}{n_1}\right)$, $\bar{Y} \sim N\left(\mu_2, \frac{\sigma_2^2}{n_2}\right)$,
 $\frac{n_1}{\sigma_1^2} S_X^2 \sim \chi^2(n_1 - 1)$, $\frac{n_2}{\sigma_2^2} S_Y^2 \sim \chi^2(n_2 - 1)$ függetlenek.

$$(1) \bar{X} - \bar{Y} \sim N\left(\mu_1 - \mu_2, \frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}\right),$$

$$(2) \frac{\bar{X} - \bar{Y} - (\mu_1 - \mu_2)}{\sqrt{\frac{\sigma^2(n_1 + n_2)}{n_1 n_2}}} \sim \mathcal{N}(0, 1), \quad \frac{n_1 S_X^2 + n_2 S_Y^2}{\sigma^2} \sim \chi^2(n_1 + n_2 - 2)$$

$$\Rightarrow \frac{\frac{\bar{X} - \bar{Y} - (\mu_1 - \mu_2)}{\sqrt{\frac{\sigma^2(n_1 + n_2)}{n_1 n_2}}} \cdot \sqrt{n_1 + n_2 - 2}}{\sqrt{\frac{n_1 S_X^2 + n_2 S_Y^2}{\sigma^2}}} \sim t(n_1 + n_2 - 2),$$

$$(3) \frac{n_2 - 1}{n_1 - 1} \cdot \frac{\frac{n_1}{\sigma_1^2} S_X^2}{\frac{n_2}{\sigma_2^2} S_Y^2} = \frac{n_2 - 1}{n_1 - 1} \cdot \frac{\frac{n_1 - 1}{\sigma_1^2} S_X^{*2}}{\frac{n_2 - 1}{\sigma_2^2} S_Y^{*2}} \sim \mathcal{F}(n_1 - 1, n_2 - 1).$$

Legyen θ ismeretlen paraméter. Az **intervallumbecslés** lényege olyan intervallum konstruálása statisztikák segítségével, amelybe θ nagy valószínűséggel (általában 0,95 vagy 0,99) beleesik.

Definíció

Legyen $S_n < T_n$ két statisztika, amelyre $P_\theta(S_n < \theta < T_n) = 1 - \alpha$. Ekkor azt mondjuk, (S_n, T_n) egy **$1 - \alpha$ megbízhatósági szintű konfidencia intervallum** θ -ra.

A konfidencia-intervallum szerkesztésének sémája

- ▶ Keresünk egy $Z_n(\theta)$ változót, aminek eloszlása ismert.
- ▶ $Z_n(\theta)$ -ra szerkesztünk intervallumot:
 $P_\theta(a < Z_n(\theta) < b) = 1 - \alpha$, ahol a, b konstansok.
- ▶ A $Z_n(\theta)$ -ra felírt egyenlőtlenségeket átalakítjuk θ -ra felírt egyenlőtlenségekké: $P_\theta(S_n(a, b) < \theta < T_n(a, b)) = 1 - \alpha$, ahol $S_n(a, b), T_n(a, b)$ statisztikák.

Konfidencia intervallum normális eloszlás várható értékére

Legyen $X_1, \dots, X_n \mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$ -ből vett minta, ahol σ ismert. μ -re keresünk $1 - \alpha$ megbízhatósági szintű konfidencia intervallumot.

$$\bar{X} \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma^2/n) \Rightarrow Z_n(\mu) = \frac{\bar{X} - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \sim \mathcal{N}(0, 1).$$

$$\begin{aligned} P(-x_\alpha < Z_n(\mu) < x_\alpha) &= P(Z_n(\mu) < x_\alpha) - P(Z_n(\mu) < -x_\alpha) \\ &= \Phi(x_\alpha) - \Phi(-x_\alpha) = 2\Phi(x_\alpha) - 1 = 1 - \alpha, \end{aligned}$$

amiből $x_\alpha = \Phi^{-1}(1 - \frac{\alpha}{2})$.

$$\begin{aligned} 1 - \alpha &= P\left(-x_\alpha < \frac{\bar{X} - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} < x_\alpha\right) \\ &= P\left(\bar{X} - x_\alpha \frac{\sigma}{\sqrt{n}} < \mu < \bar{X} + x_\alpha \frac{\sigma}{\sqrt{n}}\right). \end{aligned}$$

Az intervallum hossza $|T_n - S_n| = 2x_\alpha\sigma/\sqrt{n} \rightarrow 0$, ha $n \rightarrow \infty$.

Ha σ ismeretlen, vegyük a becslését. Ekkor

$$Z_n(\mu) = \frac{\bar{X} - \mu}{S^*/\sqrt{n}} \sim t(n-1).$$

A $t(n-1)$ eloszlás szimmetriáját felhasználva a

$P(-x_\alpha < Z_n(\mu) < x_\alpha) = 2\Phi_{n-1}(x_\alpha) - 1 = 1 - \alpha$ összefüggésből az előzőhöz hasonlóan adódik $x_\alpha = \Phi_{n-1}^{-1}(1 - \frac{\alpha}{2})$. Ebből

$$\begin{aligned} 1 - \alpha &= P\left(-x_\alpha < \frac{\bar{X} - \mu}{S^*/\sqrt{n}} < x_\alpha\right) \\ &= P\left(\bar{X} - x_\alpha \frac{S^*}{\sqrt{n}} < \mu < \bar{X} + x_\alpha \frac{S^*}{\sqrt{n}}\right). \end{aligned}$$

Az intervallum hossza $|T_n - S_n| = 2x_\alpha S^*/\sqrt{n} \xrightarrow{mb} 0$, ha $n \rightarrow \infty$.

Konfidencia intervallum normális eloszlás szórására

Tudjuk, hogy $Z_n(\sigma) = nS^2/\sigma^2 \sim \chi^2(n-1)$.

Legyen $a_\alpha = F_{\chi^2, n-1}^{-1}(\alpha/2)$ és $b_\alpha = F_{\chi^2, n-1}^{-1}(1 - \alpha/2)$,

$$P(a_\alpha < Z_n(\sigma) < b_\alpha) = F_{\chi^2, n-1}(b_\alpha) - F_{\chi^2, n-1}(a_\alpha) = \left(1 - \frac{\alpha}{2}\right) - \frac{\alpha}{2}.$$

$$\begin{aligned} 1 - \alpha &= P\left(a_\alpha < \frac{nS^2}{\sigma^2} < b_\alpha\right) \\ &= P\left(\sqrt{\frac{nS^2}{b_\alpha}} < \sigma < \sqrt{\frac{nS^2}{a_\alpha}}\right). \end{aligned}$$

Konf. intervallum normális eloszlások vé. különbségére

Legyenek $X_1, \dots, X_{n_1} \sim \mathcal{N}(\mu_1, \sigma_1^2)$ és $Y_1, \dots, Y_{n_2} \sim \mathcal{N}(\mu_2, \sigma_2^2)$
fgn. minták. $\mu_1 - \mu_2$ -re keresünk konfidencia intervallumot.

$$Z_{n_1, n_2}(\mu_1 - \mu_2) = \frac{\bar{X} - \bar{Y} - (\mu_1 - \mu_2)}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}} \sim \mathcal{N}(0, 1).$$

Mivel $P(-x < Z_{n_1, n_2}(\mu_1 - \mu_2) < x) = 2\Phi(x) - 1$, az

$x_\alpha = \Phi^{-1}(1 - \alpha/2)$ választással kapjuk:

$$\begin{aligned} 1 - \alpha &= P\left(-x_\alpha < \frac{\bar{X} - \bar{Y} - (\mu_1 - \mu_2)}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}} < x_\alpha\right) \\ &= P\left(\bar{X} - \bar{Y} - x_\alpha \sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}} < \mu_1 - \mu_2 < \bar{X} - \bar{Y} + x_\alpha \sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}\right). \end{aligned}$$

Ha $\sigma_1 = \sigma_2 = \sigma$ ismeretlen, legyen

$$Z_{n_1, n_2}(\mu_1 - \mu_2) = \frac{\bar{X} - \bar{Y} - (\mu_1 - \mu_2)}{D_*} \sim t(n_1 + n_2 - 2),$$

ahol

$$D_*^2 = (n_1 S_X^2 + n_2 S_Y^2) \frac{n_1 + n_2}{n_1 n_2 (n_1 + n_2 - 2)}.$$

$P(-x < Z_{n_1, n_2}(\mu_1 - \mu_2) < x) = 2\Phi_{n_1+n_2-1}(x) - 1$, így az

$x_\alpha = \Phi_{n_1+n_2-2}^{-1}(1 - \alpha/2)$ választással kapjuk:

$$\begin{aligned} 1 - \alpha &= P\left(-x_\alpha < \frac{\bar{X} - \bar{Y} - (\mu_1 - \mu_2)}{D_*} < x_\alpha\right) \\ &= P\left(\bar{X} - \bar{Y} - x_\alpha D_* < \mu_1 - \mu_2 < \bar{X} - \bar{Y} + x_\alpha D_*\right). \end{aligned}$$

Konf. intervallum normális eloszlások szóráshányadosára

$X_1, \dots, X_{n_1} \sim \mathcal{N}(\mu_1, \sigma_1^2)$ és $Y_1, \dots, Y_{n_2} \sim \mathcal{N}(\mu_2, \sigma_2^2)$ fgn. minták.
 σ_1/σ_2 -re keresünk konfidencia intervallumot. Legyen

$$Z_{n_1, n_2}(\sigma_1/\sigma_2) = \frac{S_X^{*2} \cdot \sigma_2^2}{S_Y^{*2} \cdot \sigma_1^2} \sim \mathcal{F}(n_1 - 1, n_2 - 1).$$

Ha $a_\alpha = F_{n_1-1, n_2-1}^{-1}(\alpha/2)$ és $b_\alpha = F_{n_1-1, n_2-1}^{-1}(1 - \alpha/2)$, akkor

$$\begin{aligned} 1 - \alpha &= F_{n_1-1, n_2-1}(b_\alpha) - F_{n_1-1, n_2-1}(a_\alpha) \\ &= P\left(a_\alpha < \frac{S_X^{*2} \cdot \sigma_2^2}{S_Y^{*2} \cdot \sigma_1^2} < b_\alpha\right) \\ &= P\left(\sqrt{\frac{S_X^{*2}}{S_Y^{*2} b_\alpha}} < \frac{\sigma_1}{\sigma_2} < \sqrt{\frac{S_X^{*2}}{S_Y^{*2} a_\alpha}}\right). \end{aligned}$$

Az ismeretlen $P \in \mathcal{P}$ eloszlásra (paraméteres esetben $\theta \in \Theta$ -ra) vonatkozó hipotéziseket vizsgálunk. A fogalmakat paraméteres próbákra vezetjük be, nemparaméteresekre hasonlóan definiálhatók.

Legyen $\Theta = \Theta_0 \cup \Theta_1$ a paraméterter egy osztályozása. A következő hipotézispárt vizsgáljuk:

$$H_0 : \theta \in \Theta_0, \quad H_1 : \theta \in \Theta_1.$$

H_0 -t **nullhipotézis**nek, H_1 -et **ellenhipotézis**nek vagy **alternatív hipotézis**nek nevezzük. Ha $|\Theta_0| = 1$, H_0 egyszerű, különben összetett. A nullhipotézis általában $H_0 : \theta_i = c$ alakú. Ekkor ha $H_1 : \theta_i \neq c$, akkor **kétoldali**, ha $H_1 : \theta_i < c$ vagy $H_1 : \theta_i > c$, akkor **egyoldali ellenhipotézis**, a hipotézispárról döntő próbát is ennek megfelelően nevezzük majd egy- illetve kétoldalinak.

Cél: nagy valószínűséggel helyesen dönteni a hipotézisekről.

Definíció

Legyen $\mathcal{X} = \mathcal{X}_e \cup \mathcal{X}_k$ felbontás, amelyre $P_\theta(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k) = \alpha$ minden $\theta \in \Theta_0$ esetén és tekintsük az $\mathbf{x}$ realizációt. A fenti hipotézispárt tesztelő, $\mathcal{X}_k$ **kritikus tartománnyal** értelmezett **α terjedelmű próba elfogadja H_0 -t**, ha $\mathbf{x} \in \mathcal{X}_e$ és **elutasítja**, ha $\mathbf{x} \in \mathcal{X}_k$.

$\mathcal{X}_e$ -t **elfogadási tartomány**nak nevezzük. Ha $\theta \in \Theta_0$ és $\mathbf{x} \in \mathcal{X}_k$, akkor **elsőfajú**, ha $\theta \in \Theta_1$ és $\mathbf{x} \in \mathcal{X}_e$, **másodfajú hibáról** beszélünk.

Megjegyzés

α -t nevezik **szignifikancia-szint**nek is és általában 0,05-nak vagy 0,01-nak, ritkán 0,1-nek választják.

A próbák általános menete

Vesünk egy T_n **próbatatisztikát**, amely eloszlása ismert H_0 mellett. Legyen c_α **kritikus érték** ennek az eloszlásnak az $1 - \alpha$ kvantilise. $\mathbf{x} \in \mathcal{X}_k \Leftrightarrow T_n \geq c_\alpha$. Kétoldali próba esetén néha két kritikus értéket adnak meg, az a_α $\alpha/2$ és a b_α $1 - \alpha/2$ kvantilist, $\mathbf{x} \in \mathcal{X}_e \Leftrightarrow a_\alpha < T_n < b_\alpha$.

Példa: u próba

Tekintsünk egy $\mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$ eloszlásból vett mintát. Tegyük fel, hogy σ ismert. Rögzített μ_0 esetén vizsgáljuk a következő hipotéziseket:

$$H_0 : \mu = \mu_0, \quad H_1 : \mu \neq \mu_0.$$

- ▶ Tekintsük a következő próbastatisztikát:

$$u = \frac{\bar{X} - \mu_0}{\sigma/\sqrt{n}},$$

ami H_0 teljesülése esetén standard normális eloszlású.

- ▶ Ehhez és $\alpha > 0$ -hoz keressük az u_α kritikus értéket úgy, hogy

$$P_{H_0}(-u_\alpha < u < u_\alpha) = \Phi(u_\alpha) - \Phi(-u_\alpha) = 2\Phi(u_\alpha) - 1 = 1 - \alpha$$

legyen, így $u_\alpha = \Phi^{-1}(1 - \alpha/2)$ adódik, $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : |u| \geq u_\alpha\}$.

- ▶ Döntés: ha $|u| < u_\alpha$, akkor H_0 -t elfogadjuk, különben elvetjük.

Példa

Megmérték 10 ember IQ-ját, a következő adatokat kapták:
133, 144, 103, 90, 83, 133, 140, 88, 81, 89. Tegyük fel, hogy a
szórás 25. Teszteljük a $H_0 : \mu = 100$ vs $H_1 : \mu \neq 100$ hipotézispárt!

- ▶ A próbastatisztika

$$u = \frac{\bar{X} - \mu_0}{\sigma/\sqrt{n}} = \frac{108,4 - 100}{25/\sqrt{10}} \approx 1,06.$$

- ▶ Mivel $\alpha = 0,05$, a kritikus érték $u_{0,05} = \Phi^{-1}(0,975) = 1,96$.
- ▶ Döntés: $|u| \leq u_{0,05}$, ezért elfogadjuk a nullhipotézist.
- ▶ A 0,95 megbízhatósági szintű konfidencia intervallum μ -re

$$\left(108,4 - 1,96 \cdot \frac{25}{\sqrt{10}}; 108,4 + 1,96 \cdot \frac{25}{\sqrt{10}} \right) \approx (92,9; 123,89).$$

Példa: egyoldali u próba („nagyobb” eset)

Most a következő hipotéziseket vizsgáljuk:

$$H_0 : \mu = \mu_0, \quad H_1 : \mu > \mu_0.$$

- ▶ A próbastatisztika most is

$$u = \frac{\bar{X} - \mu_0}{\sigma/\sqrt{n}},$$

ami H_0 teljesülése esetén standard normális eloszlású.

- ▶ Ehhez és $\alpha > 0$ -hoz keressük az u_α kritikus értéket úgy, hogy

$$P_{H_0}(u < u_\alpha) = \Phi(u_\alpha) = 1 - \alpha$$

legyen amiből $u_\alpha = \Phi^{-1}(1 - \alpha)$ adódik, $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : u \geq u_\alpha\}$.

- ▶ Döntés: ha $u < u_\alpha$, akkor H_0 -t elfogadjuk, különben elutasítjuk.

Tévedési lehetőségek

- ▶ **Elsőfajú hiba:** H_0 teljesül, de elvetjük. Ennek H_0 melletti feltételes valószínűsége α terjedelmű próba esetén $p_1 = P_{H_0}(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_\alpha) = P(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k | \theta \in \Theta_0) = \alpha$.
- ▶ **Másodfajú hiba:** H_0 nem teljesül, de elfogadjuk. Ennek H_1 melletti feltételes valószínűsége $p_2 = P_{H_1}(\mathbf{X} \notin \mathcal{X}_k)$.

Definíció

$e_n(\alpha, \theta) = 1 - p_2 = P_{H_1}(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k)$ a próba **erőfüggvénye (ereje)**.

Definíció

Egy α terjedelmű próba **torzítatlan**, ha $e_n(\alpha, \theta) \geq \alpha$ és **konzisztens**, ha minden $\theta \in \Theta_1$ esetén $\lim_{n \rightarrow \infty} e_n(\alpha, \theta) = 1$.

Megjegyzés

A konzisztencia azt jelenti, hogy a mintaelemszám növelésével a másodfajú hiba tetszőlegesen kicsivé tehető.

Állítás

Az egyoldali u próba torzítatlan és konzisztens.

Bizonyítás

$$\begin{aligned}e_n(\alpha, \mu) = 1 - p_2 &= 1 - P_{H_1} \left(\frac{\bar{X} - \mu_0}{\sigma/\sqrt{n}} \leq u_\alpha \right) \\&= 1 - P_{H_1} \left(\frac{\bar{X} - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \leq u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) \\&= 1 - \Phi \left(u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) \\&\geq 1 - \Phi(u_\alpha) = 1 - (1 - \alpha).\end{aligned}$$

Továbbá $\frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \rightarrow -\infty$, ha $n \rightarrow \infty$, így

$$e_n(\alpha, \mu) = 1 - p_2 = 1 - \Phi \left(u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) \rightarrow 1, \text{ ha } n \rightarrow \infty.$$

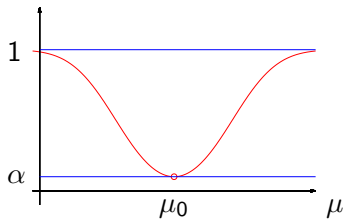
Állítás

Az u próba torzítatlan és konzisztens.

Bizonyítás

$$\begin{aligned}e_n(\alpha, \mu) &= 1 - P_{H_1} \left(\left| \frac{\bar{X} - \mu_0}{\sigma/\sqrt{n}} \right| < u_\alpha \right) \\&= 1 - P_{H_1} \left(-u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} < \frac{\bar{X} - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} < u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) \\&= 1 - \Phi \left(u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) + \Phi \left(-u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) \stackrel{?}{>} \alpha.\end{aligned}$$

Kell: $e_n^*(\mu) = 1 - \Phi \left(u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) + \Phi \left(-u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right)$
minimumhelye $\mu = \mu_0$ -ban van.

$$\begin{aligned}
 (e_n^*)'(\mu) &= \left(1 - \Phi \left(u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) + \Phi \left(-u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) \right)' \\
 &= -\phi \left(u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) \frac{-\sqrt{n}}{\sigma} + \phi \left(-u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \right) \frac{-\sqrt{n}}{\sigma},
 \end{aligned}$$

ϕ szimmetriája és monotonitási tulajdonágai miatt ez pontosan akkor 0, ha $\mu = \mu_0$.

$$(e_n^*)''(\mu_0) = -\phi'(u_\alpha) \left(\frac{-\sqrt{n}}{\sigma} \right)^2 + \phi'(-u_\alpha) \left(\frac{-\sqrt{n}}{\sigma} \right)^2 = 2\phi'(u_\alpha) \frac{-n}{\sigma^2} < 0.$$

Konzisztencia: ha $\mu \neq \mu_0$,

$$1 - \Phi\left(u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}}\right) + \Phi\left(-u_\alpha + \frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}}\right) \rightarrow \infty \quad n \rightarrow \infty.$$

Továbbá ha $\mu > \mu_0$, $\frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \rightarrow -\infty$, ha $n \rightarrow \infty$, és ha $\mu < \mu_0$, $\frac{\mu_0 - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} \rightarrow 1$, ha $n \rightarrow \infty$, amiből következik a konzisztencia.

Megjegyzések

- ▶ Az u próba pontosan akkor fogadja el a nullhipotézist, ha μ_0 belesik a várható értékre vonatkozó $1 - \alpha$ megbízhatósági szintű konfidencia intervallumba ismert szórás esetén.
- ▶ A CHT miatt az u próba nagy minták esetén nem csak normális eloszlásból származó mintára alkalmazható.

Megjegyzések

- ▶ A próbák gyakorlati alkalmazásában a kritikus érték meghatározása helyett azt a **p -értéket** (más néven **szignifikancia** értéket) határozzák meg, amelyre $u_p = u$. Az u próbára egyoldali esetben

$$\begin{aligned}\Phi^{-1}(1 - p) &= u \\ p &= p = 1 - \Phi(u),\end{aligned}$$

kétoldali esetben

$$\begin{aligned}\Phi^{-1}(1 - p/2) &= |u| \\ p &= p = 2(1 - \Phi(|u|)).\end{aligned}$$

Döntés: Ha $p > \alpha$, H_0 -t elfogadjuk.

A hibák valószínűségével kapcsolatos problémák

- ▶ p_2 -t általában nem ismerjük.
- ▶ Az elsőfajú hiba valószínűségének értelmezésével is vigyázni kell:

$$P(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k | H_0) = p_1 = \alpha$$

$$P(\mathbf{X} \notin \mathcal{X}_k | H_1) = p_2 \Rightarrow P(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k | H_1) = 1 - p_2$$

Legyen $P(H_0) = q$, ekkor

$$\begin{aligned} P(H_0 | \mathbf{X} \in \mathcal{X}_k) &= \frac{P(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k | H_0)P(H_0)}{P(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k | H_0)P(H_0) + P(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k | H_1)P(H_1)} \\ &= \frac{\alpha \cdot q}{\alpha \cdot q + (1 - p_2)(1 - q)}. \end{aligned}$$

$\Rightarrow$ ha p_2 és q nagy, akkor $P(H_0 | \mathbf{X} \in \mathcal{X}_k)$ is nagy!

- ▶ Publikációs torzítás

Általánosan használható módszer próbák konstrukciójára.
Tegyük fel, hogy $\dim(\Theta) = r$ véges és $\dim(\Theta_0) = k < r$. A

$$H_0 : \theta \in \Theta_0, \quad H_1 : \theta \in \Theta_1$$

hipotézispárt eldöntő likelihood-hányados próba statisztikája

$$\lambda_n(\mathbf{X}) = \frac{\sup_{\theta \in \Theta_0} L(\theta)}{\sup_{\theta \in \Theta} L(\theta)}.$$

Állítás

Bizonyos regularitási feltételek mellett, H_0 teljesülése esetén
 $-2 \ln \lambda_n(\mathbf{X}) \xrightarrow{\mathcal{D}} \chi^2(r - k),$ ha $n \rightarrow \infty$.

Tehát a kritikus érték $-2 \ln \lambda_\alpha = F_{\chi^2, r-k}^{-1}(1 - \alpha)$, a kritikus tartomány $\mathcal{R}_k = \{\mathbf{x} : \lambda_n(\mathbf{X}) \leq \lambda_\alpha\}$.

Példa

Legyen $X_1, \dots, X_n \sim \mathcal{N}(\mu, \sigma_0^2)$, ahol σ_0 ismert. $H_0 : \mu = \mu_0$,
 $H_1 : \mu \neq \mu_0$.

$$\begin{aligned}\lambda_n(\mathbf{X}) &= \frac{\sup_{\mu=\mu_0} L(\theta)}{\sup_{\mu \in \mathbb{R}} L(\theta)} \\ &=^* \frac{(\sqrt{2\pi}\sigma_0)^{-n} e^{-\frac{1}{2\sigma_0^2} \sum_{i=1}^n (X_i - \mu_0)^2}}{(\sqrt{2\pi}\sigma_0)^{-n} e^{-\frac{1}{2\sigma_0^2} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}} \\ &= e^{-\frac{1}{2\sigma_0^2} (\sum_{i=1}^n (X_i - \mu_0)^2 - \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2)} \\ &=^{**} e^{-\frac{n}{2\sigma_0^2} (\bar{X} - \mu_0)^2}.\end{aligned}$$

* A számlálóban μ értéke rögzített, a nevezőben a μ paraméter ML becslését írjuk: $\hat{\mu} = \bar{X}$. ** Steiner egyenlőséget alkalmazzuk.

$-2 \ln \lambda_n(\mathbf{X}) = \frac{n(\bar{X} - \mu_0)^2}{\sigma_0^2} = u^2 \sim \chi^2(1)$, ahol u az u próba statisztikája.

t próba (Student próba)

Tekintsünk egy $\mathcal{N}(\mu, \sigma^2)$ eloszlásból vett mintát, ahol σ ismeretlen.

$$H_0 : \mu = \mu_0, \quad H_1 : \mu \neq \mu_0.$$

- ▶ A próbastatisztika $t = \frac{\bar{X} - \mu_0}{S^*/\sqrt{n}} \sim t(n-1)$ H_0 mellett,
- ▶ $t_\alpha = \Phi_{n-1}^{-1}(1 - \alpha/2)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : |t| \geq t_\alpha\}$.

Egyoldali t próba

$$H_0 : \mu = \mu_0, \quad H_1 : \mu > \mu_0$$

- ▶ A próbastatisztika ugyanaz mint fent,
- ▶ $t_\alpha = \Phi_{n-1}^{-1}(1 - \alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : t \geq t_\alpha\}$.

Példa

Megmérték 10 ember IQ-ját, a következő adatokat kapták:
133, 144, 103, 90, 83, 133, 140, 88, 81, 89.

$$H_0 : \mu = 100, \quad H_1 : \mu \neq 100$$

$$\bar{X} = 108,4 \text{ és } S^* \approx 25,89, \quad t_{0,05} = \Phi_9^{-1}(0,975) = 2,262.$$

$$t = \frac{\bar{X} - \mu_0}{S^*/\sqrt{n}} = \frac{108,4 - 100}{25,89 \cdot \sqrt{10}} \approx 0,1$$

$|t| \leq t_{0,05}$, ezért elfogadjuk a nullhipotézist.

Az $1 - \alpha$ megbízhatósági szintű konfidencia intervallum

$$\left(108,4 - 2,262 \frac{25,89}{\sqrt{10}}; 108,4 + 2,262 \frac{25,89}{\sqrt{10}} \right) = (89,88; 126,92).$$

Megjegyzések

- ▶ Belátható, hogy a két- és egyoldali t-próba is konzisztens.
- ▶ Könnyen látható, hogy az α terjedelmű kétoldali t-próba pontosan akkor fogadja el H_0 -t, ha μ_0 benne van az ismeretlen σ esetén μ -re konstruált $1 - \alpha$ megbízhatósági szintű konfidencia intervallumban.
- ▶ t aszimptotikus normalitása miatt nagy minta esetén ugyanazt a kritikus értéket használhatjuk, mint az u-próbánál.
- ▶ Nagy mintaelemszám esetén – a centrális határeloszlástétel miatt – mind az u-, mind a t-próba tetszőleges eloszlásból vett minta esetén alkalmazható.
- ▶ Az egyoldali u- és t-próbának van $H_0 : \mu = \mu_0, H_1 : \mu < \mu_0$ alternatívákat vizsgáló változata is, ekkor a próbastatisztika helyett annak -1 -szeresét használjuk. Általában az egyoldali próbák statisztikája ugyanaz, mint a kétoldali változat, csak az elfogadási és a kritikus tartományt módosítják.

Páros t próba

Összetartozó (nem független) minta esetén a különbségváltozóra vonatkozó, ún. **önkontrollos vizsgálat** alkalmazható.

Legyen (X, Y) olyan vektorváltozó, amely komponenseinek létezik a várható értéke: $E(X) = \mu_1$ és $E(Y) = \mu_2$, továbbá $Z = X - Y$ normális eloszlású. Tekintsük a $(X_1, Y_1), \dots, (X_n, Y_n)$ mintát. A

$$H_0 : \mu_1 = \mu_2, \quad H_1 : \mu_1 \neq \mu_2$$

hipotézispárt vizsgáljuk. Az eljárás a következő:

- ▶ Képezzük a $Z_i = X_i - Y_i$ változókat, amik függetlenek és normális eloszlásúak $\mu = \mu_1 - \mu_2$ várható értékkel.
- ▶ A $Z_1, \dots, Z_n$ minta segítségével **egymintás t**-próbával teszteljük a $H_0 : \mu = 0$ nullhipotézist. Ha $H_1 : \mu_1 > \mu_2$, akkor az egyoldali t próbát alkalmazzuk.

Kétmintás t-próba

Legyenek $X_1, \dots, X_{n_1} \sim \mathcal{N}(\mu_1, \sigma^2)$ és $Y_1, \dots, Y_{n_2} \sim \mathcal{N}(\mu_2, \sigma^2)$
fgn. minták.

$$H_0 : \mu_1 = \mu_2, \quad H_1 : \mu_1 \neq \mu_2.$$

► A próbastatisztika
$$t = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{n_1 S_X^2 + n_2 S_Y^2}} \sqrt{\frac{n_1 n_2 (n_1 + n_2 - 2)}{n_1 + n_2}}$$

$\sim t(n_1 + n_2 - 2)$ H_0 mellett,

► $t_\alpha = \Phi_{n_1+n_2-2}^{-1}(1 - \alpha/2)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : |t| \geq t_\alpha\}.$

Egyoldali változat

► $H_1 : \mu_1 > \mu_2$, a próbastatisztika ua.

► $t_\alpha = \Phi_{n_1+n_2-2}^{-1}(1 - \alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : t \geq t_\alpha\}.$

Welch próba

Tekintsük az $X_1, \dots, X_{n_1} \sim \mathcal{N}(\mu_1, \sigma_1^2)$ és $Y_1, \dots, Y_{n_2} \sim \mathcal{N}(\mu_2, \sigma_2^2)$ független mintákat.

$$H_0 : \mu_1 = \mu_2, \quad H_1 : \mu_1 \neq \mu_2.$$

- A próbastatisztika $t = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{\frac{S_X^{*2}}{n_1} + \frac{S_Y^{*2}}{n_2}}} \sim t(df)$ közelítőleg H_0

mellett,

$$\text{ahol } df \approx \left(\frac{c^2}{n_1-1} + \frac{(1-c)^2}{n_2-1} \right)^{-1} \text{ és } c = \frac{S_X^{*2}/n_1}{S_X^{*2}/n_1 + S_Y^{*2}/n_2}.$$

- $t_\alpha = \Phi_{df}^{-1}(1 - \alpha/2)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : |t| \geq t_\alpha\}.$

Egyoldali változat

- $H_1 : \mu_1 > \mu_2$, a próbastatisztika ua.
- $t_\alpha = \Phi_{df}^{-1}(1 - \alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : t \geq t_\alpha\}.$

Megjegyzések

- ▶ Belátható, hogy a kétmintás t próba konzisztens, és nagy minta esetén tetszőleges eloszlásra alkalmazható.
- ▶ Könnyen látható, hogy az α terjedelmű kétmintás t-próba pontosan akkor fogadja el a nullhipotézist, ha 0 benne van az ismeretlen szórás esetén $\mu_1 - \mu_2$ -re konstruált $1 - \alpha$ megbízhatósági szintű konfidencia intervallumban.
- ▶ A kétmintás t-próba feltétele a szórások egyezése, ezért a várható értékek egyenlőségének tesztelése a következő eljárás szerint megy:
  - ▶ A szórások egyenlőségét teszteljük a később ismertetendő F-próbával.
  - ▶ Ha elfogadjuk az F próba nullhipotézisét, akkor alkalmazzuk a kétmintás t próbát.
  - ▶ Ha elutasítjuk az F próba nullhipotézisét, akkor a Welch próbát alkalmazzuk.

(Mi a probléma ezzel az eljárással?)

A (varianciára vonatkozó) χ^2 próba

Tekintsünk egy $\mathcal{N}(\mu, \sigma)$ eloszlásból vett mintát.

$$H_0 : \sigma = \sigma_0, \quad H_1 : \sigma \neq \sigma_0.$$

- ▶ A próbastatisztika $\chi^2 = \frac{nS^2}{\sigma_0^2} \sim \chi^2(n-1)$ H_0 mellett,
- ▶ $\chi_{1,\alpha}^2 = F_{\chi^2, n-1}^{-1}(\alpha/2)$, $\chi_{2,\alpha}^2 = F_{\chi^2, n-1}^{-1}(1 - \alpha/2)$ és

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : \chi^2 \leq \chi_{1,\alpha}^2\} \cup \{\mathbf{x} : \chi^2 \geq \chi_{2,\alpha}^2\}.$$

Egyoldali változat

- ▶ $H_1 : \sigma > \sigma_0$, a próbastatisztika ua.
- ▶ $\chi_\alpha^2 = F_{\chi^2, n-1}^{-1}(1 - \alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : \chi^2 \geq \chi_\alpha^2\}$.

F próba

Tekintsük az $X_1, \dots, X_{n_1} \sim \mathcal{N}(\mu_1, \sigma_1^2)$ és $Y_1, \dots, Y_{n_2} \sim \mathcal{N}(\mu_2, \sigma_2^2)$ független mintákat.

$$H_0 : \sigma_1^2 = \sigma_2^2, \quad H_1 : \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2.$$

- ▶ A próbastatisztika $F = \frac{S_X^{*2}}{S_Y^{*2}} \sim \mathcal{F}(n_1 - 1, n_2 - 1)$ H_0 esetén.
- ▶ $f_{1,\alpha} = F_{n_1-1, n_2-1}^{-1}(\alpha/2)$ és $f_{2,\alpha} = F_{n_1-1, n_2-1}^{-1}(1 - \alpha/2)$.

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : F \leq f_{1,\alpha}\} \cup \{\mathbf{x} : F \geq f_{2,\alpha}\}.$$

Megjegyzések

- ▶ A gyakorlatban $F^* = \max\{F, 1/F\}$ (ha $1/F > 1$, akkor tulajdonképpen a két minta szerepét felcseréljük) és elegendő F^* -hoz a felső kritikus értéket nézni.
- ▶ Az α terjedelmű F próba pontosan akkor fogadja el a nullhipotézist, ha 1 benne van a σ_1/σ_2 -re konstruált $1 - \alpha$ megbízhatósági szintű konfidencia intervallumban.

Valószínűségek tesztelése χ^2 próbával

Legyen $A_1, \dots, A_r$ teljes eseményrendszer, $p_i > 0$ minden i -re és $p_1 + \dots + p_r = 1$. Végezzünk n független megfigyelést.

$$H_0 : P(A_i) = p_i, \quad i = 1, \dots, r,$$

H_1 pedig H_0 tagadása.

► Jelölje ν_i az A_i bekövetkezéseinek számát. A próbastatisztika

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \frac{(\nu_i - np_i)^2}{np_i}$$

Tétel

H_0 esetén $\chi^2 \xrightarrow{\mathcal{D}} \chi^2(r-1)$, ha $n \rightarrow \infty$.

Bizonyítás

$$\underline{\nu} = (\nu_1, \dots, \nu_r)^\top \sim \text{Poly}_n(p_1, \dots, p_r) \quad (p_i > 0 \ \forall i).$$

$$E(\underline{\nu}) = n\mathbf{p}, \text{Cov}(\underline{\nu}) = \mathbf{P} - \mathbf{p}\mathbf{p}^\top, \text{ ahol } \mathbf{P} = \text{diag}(\mathbf{p}). \text{ CHT:}$$

$$\mathbf{S}_n = \mathbf{P}^{-1/2} \underline{\nu} \Rightarrow \frac{1}{\sqrt{n}} \mathbf{P}^{-1/2} \underline{\nu} \xrightarrow{\mathcal{D}} \mathbf{X} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{0}, \mathbf{P}^{-1/2} \mathbf{C} \mathbf{P}^{-1/2})$$

$$\mathbf{P}^{-1/2} \mathbf{C} \mathbf{P}^{-1/2} = \mathbf{I}_r - \mathbf{q}\mathbf{q}^\top, \text{ ahol } \mathbf{q} = (\sqrt{p_1}, \dots, \sqrt{p_r})^\top$$

$\mathbf{q}\mathbf{q}^\top$ a $\mathbf{q}$ irányra való 1 rangú vetítés $\Rightarrow \mathbf{P}^{-1/2} \mathbf{C} \mathbf{P}^{-1/2}$ $r - 1$ rangú vetítés, sajátértékei $\lambda_1 = \dots = \lambda_{r-1} = 1, \lambda_r = 0$. Az előző állítás alapján ha $\mathbf{X} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{0}, \mathbf{P}^{-1/2} \mathbf{C} \mathbf{P}^{-1/2})$, akkor $\mathbf{X}^\top \mathbf{X} \sim \chi^2(r - 1)$, valamint

$$\frac{1}{n} \mathbf{P}^{-1/2} \underline{\nu} \cdot \underline{\nu}^\top \mathbf{P}^{-1/2} = \sum_{i=1}^r \frac{(\nu_i - np_i)^2}{np_i}.$$

$$\blacktriangleright \chi_\alpha^2 = F_{\chi^2, r-1}^{-1}(1 - \alpha) \text{ és } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : \chi^2 \geq \chi_\alpha^2\}.$$

Tiszta illeszkedésvizsgálat χ^2 próbával

Legyen $X_1, \dots, X_n$ minta ismeretlen F eloszlásfüggvénnyel.

$$H_0 : F(x) = F_0(x) \quad \forall x \in \mathbb{R},$$

ahol F_0 egy adott eloszlásfüggvény.

- ▶ Legyenek $-\infty = x_0 < x_1 < \dots < x_{r-1} < x_r = \infty$ osztópontok, valamint $A_i = \{X \in [x_{i-1}, x_i)\}$, $i = 1, \dots, r$.

$$P(A_i) = P(x_{i-1} \leq X < x_i) = F(x_i) - F(x_{i-1}).$$

- ▶ Legyen $p_i = F_0(x_i) - F_0(x_{i-1}) > 0$ minden i -re.
- ▶ A fentiek alapján H_0 maga után vonja az alábbi hipotézist:

$$H'_0 : P(A_i) = p_i, \quad i = 1, \dots, r,$$

tehát a feladatot visszavezettük valószínűségek tesztelésére.

Megjegyzések

- ▶ Ha X értékkészlete véges: $x_1, \dots, x_r$, akkor nincs szükség osztópontokra, hanem az $A_i = \{X = x_i\}$ választással a valószínűségek tesztelését közvetlenül alkalmazhatjuk.
- ▶ Jól használható ökölszabály a mintaelemszámra:
 $n > \max_{1 \leq i \leq r} \{10/p_i\}.$

Becsléses illeszkedésvizsgálat χ^2 próbával

$$H_0 : F(x) = F_{\theta_1, \dots, \theta_k}(x) \quad \forall x \in \mathbb{R},$$

ahol $F_{\theta_1, \dots, \theta_k}$ adott eloszlásfüggvény $\theta_1, \dots, \theta_k$ ismeretlen paraméterekkel.

Vegyük a paraméterek $\hat{\theta}_1, \dots, \hat{\theta}_k$ becsléseit és legyen $F_0 = F_{\hat{\theta}_1, \dots, \hat{\theta}_k}$. Az eljárás ugyanaz, mint a tiszta illeszkedésvizsgálatnál, de itt H_0 mellett $n \rightarrow \infty$ esetén $\chi^2 \xrightarrow{\mathcal{D}} \chi^2(r - k - 1).$

Homogenitásvizsgálat χ^2 próbával

Tekintsünk két mintát: $X_1, \dots, X_{n_1}$ és $Y_1, \dots, Y_{n_2}$.

$$H_0 : P(X < x) = P(Y < x) \quad \forall x \in \mathbb{R}.$$

- ▶ Legyenek most is $-\infty = x_0 < x_1 < \dots < x_{r-1} < x_r = \infty$ osztópontok és μ_i az $[x_{i-1}, x_i)$ intervallumba eső első, ν_i a második mintabeli elemek száma, $\mu_i + \nu_i > 0$ minden i -re.

$$\chi^2 = n_1 n_2 \sum_{i=1}^r \frac{1}{\mu_i + \nu_i} \left(\frac{\mu_i}{n_1} - \frac{\nu_i}{n_2} \right)^2.$$

H_0 esetén $n_1 \rightarrow \infty, n_2 \rightarrow \infty$ esetén $\chi^2 \xrightarrow{\mathcal{D}} \chi^2(r-1)$.

- ▶ Tehát most is $\chi_\alpha^2 = F_{\chi^2, r-1}^{-1}(1-\alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : \chi^2 \geq \chi_\alpha^2\}$.

Megjegyzés

Diszkrét véges értékkeszletű változók esetén itt sincs szükség az osztópontokra: intervallumokba esés helyett x_i értéket keresünk.

Függetlenségvizsgálat χ^2 próbával

Legyen X értékészlete $x_1, \dots, x_r$ és Y -é $y_1, \dots, y_s$.

$$H_0 : P(X = x_i, Y = y_j) = P(X = x_i)P(Y = y_j), \quad 1 \leq i \leq r, 1 \leq j \leq s,$$

azaz X és Y függetlenek. Vegyük az $(X_1, Y_1), \dots, (X_n, Y_n)$ mintát.

- ▶ Legyen ν_{ij} az (x_i, y_j) gyakorisága a mintában (a ν_{ij} értékeket az ún. **kontingenciatáblázat** tartalmazza), $\nu_{i.} = \sum_{j=1}^s \nu_{ij}$ és $\nu_{.j} = \sum_{i=1}^r \nu_{ij}$.

$$\chi^2 = n \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s \frac{(\nu_{ij} - \frac{\nu_{i.} \nu_{.j}}{n})^2}{\nu_{i.} \nu_{.j}},$$

H_0 mellett $n \rightarrow \infty$ esetén $\chi^2 \xrightarrow{D} \chi^2((r-1)(s-1))$.

- ▶ Tehát $\chi_\alpha^2 = F_{\chi^2, (r-1)(s-1)}^{-1}(1 - \alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : \chi^2 \geq \chi_\alpha^2\}$.

Megjegyzés

Ennek speciális esete a homogenitásra vonatkozó χ^2 próba.

Példa

Azt szeretnénk tesztelni, hogy a dohányzás nemtől független-e. Megkérdeztük az utcán szembejövő első 50 embert. Köztük 6 dohányos nő, 18 nemdohányos nő, 14 dohányos férfi és 12 nemdohányos férfi volt.

Legyen X : nem, Y : dohányzás indikátorváltozója, $H_0 : X, Y$ fgn.

megf.	$X=1$	$X=2$	$\sum$	elvárt	$X=1$	$X=2$	$\sum$
$Y=0$	12	18	30	$Y=0$	15,6	14,4	30
$Y=1$	14	6	20	$Y=1$	10,4	9,6	20
$\sum$	26	24	50	$\sum$	26	24	50

$$\chi^2 = \frac{(12-15,6)^2}{15,6} + \frac{(18-14,4)^2}{14,4} + \frac{(14-10,4)^2}{10,4} + \frac{(6-9,6)^2}{9,6} = 4,326.$$

$$\chi_{0,05}^2 = F_{\chi^2,1}^{-1}(0,95) = 3,841 < \chi^2 \implies \text{elvetjük } H_0\text{-t.}$$

Kolmogorov-Szmirnov próba (tisztá illeszkedésvizsgálat)

$$H_0 : P(X < x) = F_0(x) \quad \forall x \in \mathbb{R}.$$

- ▶ A próbastatisztika

$$\Delta_n = \sup_{x \in \mathbb{R}} |F_n^*(x) - F_0(x)|.$$

H_0 mellett $\sqrt{n}\Delta_n$ aszimptotikusan Kolmogorov-eloszlású.

- ▶ $k_\alpha = K^{-1}(1 - \alpha)/\sqrt{n}$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : \Delta_n \geq k_\alpha\}$.

Megjegyzések

- ▶ Δ_n meghatározásához elég $2n$ különbséget meghatározni, mivel F_0 monoton növvő, F_n^* pedig lépcsős függvény.
- ▶ Egyoldali változatban a próbastatisztika abszolútérték nélküli és közelítőleg Szmirnov-eloszlású.

Kétmintás Kolmogorov-Szmirnov próba (homogenitásteszt)

$$H_0 : P(X < x) = P(Y < x) \quad \forall x \in \mathbb{R}.$$

Tekintsük az $X_1, \dots, X_{n_1}$ és $Y_1, \dots, Y_{n_2}$ mintákat és a hozzájuk tartozó $F_{n_1}^*$ és $G_{n_2}^*$ empirikus eloszlásfüggvényeket.

- ▶ A próbastatisztika

$$\Delta_{n_1, n_2} = \sup_{x \in \mathbb{R}} |F_{n_1}^*(x) - G_{n_2}^*(x)|.$$

H_0 mellett $\sqrt{\frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2}} \Delta_{n_1, n_2}$ közelítőleg Kolmogorov-eloszlású.

- ▶ Tehát $k_\alpha = \sqrt{\frac{n_1 + n_2}{n_1 n_2}} K^{-1}(1 - \alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : \Delta_n \geq k_\alpha\}$.

Az illeszkedésvizsgálat megjegyzései itt is érvényesek.

Wilcoxon-próba

Legyen X folytonos, a mediánra szimmetrikus eloszlású vv.

$$H_0 : P(X < m_0) = \frac{1}{2}.$$

- ▶ Rendezzük sorba $|X_1 - m_0|, \dots, |X_n - m_0|$ mintát és legyen R_i rangszám $|X_i - m_0|$ sorszáma ebben a rendezett mintában.
- ▶ Legyen $T^+ = \sum_{i: X_i > m_0} R_i$. H_0 mellett
  - ▶ kis n esetén T^+ eloszlásának $t_{\alpha, n}$ kvantiliseit táblázat tartalmazza.
  - ▶ Nagy n -re $\frac{T^+ - E(T^+)}{D(T^+)} \sim \mathcal{N}(0, 1)$ közelítőleg,
 $E(T^+) = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n i = \frac{n(n+1)}{4}$ és $D^2(T^+) = \frac{n(n+1)(2n+1)}{24}$.
- ▶ A kritikus tartomány
  - ▶ $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : t_{\alpha/2, n} \geq T^+\} \cup \{\mathbf{x} : T^+ \geq \frac{n(n+1)}{2} - t_{\alpha/2, n}\},$
  - ▶ nagy n -re $\mathcal{X}_k = \left\{ \mathbf{x} : \left| \frac{T^+ - E(T^+)}{D(T^+)} \right| \geq \Phi^{-1}(1 - \alpha/2) \right\}.$

Páros Wilcoxon-próba

X, Y folytonos eloszlásúak. Önkontrollos vizsgálatot alkalmazunk a következő hipotézis vizsgálatára:

$$H_0 : P(X < Y) = \frac{1}{2}$$

Tekintsük a $(X_1, Y_1), \dots, (X_n, Y_n)$ mintát. Legyen $Z_i = X_i - Y_i$, így

$$H_0 : P(Z < 0) = \frac{1}{2},$$

amit egymintás Wilcoxon-próbával tesztelhetünk, ha Z eloszlása folytonos és a mediánjára szimmetrikus.

Megjegyzés

A páros t-próba nemparaméteres alternatívájaként alkalmazzák. H_0 értelmezése okozhat problémát (a mediánnak nincs a várható értékhez hasonló additív tulajdonsága).

Kétmintás Wilcoxon (Mann-Whitney) próba

$Y_i = X_i, i = 1, \dots, n_1$ és $Z_j = X_j + \theta, j = n_1 + 1, \dots, n_1 + n_2$
minták, ahol $X_1, \dots, X_{n_1+n_2}$ független, azonos folytonos eloszlású
változók.

$$H_0 : \theta = 0.$$

- ▶ Rendezzük sorba az egyesített mintát és legyen R_i a Y_i rangja az egyesített mintában.
- ▶ $R_Y = \sum_{i=1}^{n_1} R_i$. H_0 mellett
  - ▶ kis elemszám esetén R_Y eloszlásának r_{α, n_1, n_2} kvantiliseit táblázat tartalmazza.
  - ▶ Nagy elemszámnál $\frac{R_Y - E(R_Y)}{D(R_Y)} \sim \mathcal{N}(0, 1)$ közelítőleg, ahol $E(R_Y) = \frac{n_1(n_1+n_2+1)}{2}$ és $D^2(R_Y) = \frac{n_1 n_2 (n_1+n_2+1)}{12}$.
- ▶ A kritikus tartomány
  - ▶ $\mathcal{X}_k = \mathcal{X} - \{ \mathbf{x} : r_{\alpha/2, n_1, n_2} < R_Y < n_1(n_1 + n_2 + 1) - r_{\alpha/2, n_1, n_2} \},$
  - ▶ nagy elemszáma $\mathcal{X}_k = \left\{ \mathbf{x} : \left| \frac{R_Y - E(R_Y)}{D(R_Y)} \right| \geq \Phi^{-1}(1 - \alpha/2) \right\}.$

Kruskal-Wallis teszt

Adott r független minta, az i . minta elemszáma n_i , eloszlásfüggvénye F_i folytonos, az eloszlások legfeljebb eltolási paraméterben térnek el.

$$H_0 : F_1(x) = \dots = F_r(x), \quad \forall x \in \mathbb{R}$$

Vegyük az egyesített mintabeli rangokat legyen R_i az i . mintabeli elemek rangösszege és $N = \sum_{i=1}^r n_i$.

$$H = \frac{12}{N(N+1)} \sum_{i=1}^r \frac{1}{n_i} \left(R_i - \frac{n_i(N+1)}{2} \right)^2$$

H_0 mellett $H \xrightarrow{\mathcal{D}} \chi^2(r-1)$, ha $n_1, \dots, n_r \rightarrow \infty$, így

$$\mathcal{X}_k = \left\{ \mathbf{x} : H \geq F_{\chi^2, r-1}^{-1}(1 - \alpha) \right\}.$$

Hotelling-féle T^2 próba

Legyen $\mathbf{X} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{m}, \mathbf{C})$ és tekintsük az $\mathbf{X}_1, \dots, \mathbf{X}_n$ mintát ($n > d$).

$$H_0 : \mathbf{m} = \mathbf{m}_0, \quad H_1 : \mathbf{m} \neq \mathbf{m}_0$$

► $T^2 = n(\bar{\mathbf{X}} - \mathbf{m}_0)^\top \hat{\mathbf{C}}^{*-1}(\bar{\mathbf{X}} - \mathbf{m}_0)$, ahol

$$\hat{\mathbf{C}}^* = \frac{1}{n-1} \mathbf{S} = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (\mathbf{x}_i - \bar{\mathbf{X}})(\mathbf{x}_i - \bar{\mathbf{X}})^\top$$

a **korrigált empirikus kovarianciamátrix**. H_0 mellett

$$F = \frac{n-d}{d} \cdot \frac{T^2}{n-1} \sim \mathcal{F}(d, n-d).$$

► $F_\alpha = F_{d, n-d}^{-1}(1-\alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : F \geq F_\alpha\}$.

Kétmintás Hotelling teszt

Legyen $\mathbf{X} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{m}_1, \mathbf{C})$ és $\mathbf{Y} \sim \mathcal{N}_d(\mathbf{m}_2, \mathbf{C})$. Tekintsük az $\mathbf{X}_1, \dots, \mathbf{X}_{n_1}$ és $\mathbf{Y}_1, \dots, \mathbf{Y}_{n_2}$ független mintákat ($n_1, n_2 > d$).

$$H_0 : \mathbf{m}_1 = \mathbf{m}_2, \quad H_1 : \mathbf{m}_1 \neq \mathbf{m}_2$$

$$\blacktriangleright T^2 = \frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2} (\bar{\mathbf{X}} - \bar{\mathbf{Y}})^\top \hat{\mathbf{C}}^{*-1} (\bar{\mathbf{X}} - \bar{\mathbf{Y}}), \text{ ahol } \hat{\mathbf{C}}^* = \frac{1}{n_1 + n_2 - 2} \mathbf{S},$$

$$\mathbf{S} = \sum_{i=1}^{n_1} (\mathbf{X}_i - \bar{\mathbf{X}})(\mathbf{X}_i - \bar{\mathbf{X}})^\top + \sum_{i=1}^{n_2} (\mathbf{Y}_i - \bar{\mathbf{Y}})(\mathbf{Y}_i - \bar{\mathbf{Y}})^\top.$$

H_0 mellett

$$F = \frac{n_1 + n_2 - d - 1}{d} \cdot \frac{T^2}{n_1 + n_2 - 2} \sim \mathcal{F}(d, n_1 + n_2 - d - 1).$$

$$\blacktriangleright F_\alpha = F_{d, n_1 + n_2 - d - 1}^{-1}(1 - \alpha) \text{ és } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : F \geq F_\alpha\}.$$

Egyszempontos varianciaanalízis (ANOVA)

Tekintsük az $X_{i,j} \sim \mathcal{N}(\mu_i, \sigma^2)$, $i = 1, \dots, r$, $j = 1, \dots, n_i$ független mintákat. A várható értékek felírhatók a következő formában: $\mu_i = \mu + a_i$, ahol μ a várható értékek n_i értékekkel súlyozott átlaga, a_i pedig az i -edik csoporthatás.

$$H_0 : \mu_1 = \dots = \mu_r,$$

azaz minden csoporthatás 0.

Legyen $n = n_1 + \dots + n_r$. Képezzük a következő statisztikákat:

$$\bar{X}_i = \frac{\sum_{j=1}^{n_i} X_{i,j}}{n_i}, \quad \bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^{n_i} X_{i,j}}{n}, \quad Q_t = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^{n_i} (X_{i,j} - \bar{X})^2,$$
$$Q_a = \sum_{i=1}^r n_i (\bar{X}_i - \bar{X})^2, \quad Q_e = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^{n_i} (X_{i,j} - \bar{X}_i)^2,$$

Q_a a csoportok közötti, Q_e a csoporton belüli eltérések négyzetösszege.

Tétel (Fisher-Cochran)

Legyen $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)^\top \sim \mathcal{N}_n(\mathbf{0}, \mathbf{I}_n)$ és $Q = \mathbf{X}^\top \mathbf{X}$ és $Q_j = \mathbf{X}^\top \mathbf{A}_j \mathbf{X}$, $j = 1, \dots, k$ kvadratikus alakok, ahol $\mathbf{A}_j$ -k szimmetrikus mátrixok és tfh. $Q = Q_1 + \dots + Q_k$ teljesül. $Q_1 \sim \chi^2(\text{rang}(\mathbf{A}_1)), \dots, Q_k \sim \chi^2(\text{rang}(\mathbf{A}_k))$ és függetlenek pontosan akkor, ha $\sum_{j=1}^k \text{rang}(\mathbf{A}_j) = n$.

Tétel

$Q_t = Q_a + Q_e$, továbbá H_0 mellett $Q_e/\sigma^2 \sim \chi^2(n-r)$ és $Q_a/\sigma^2 \sim \chi^2(r-1)$ függetlenek.

Bizonyítás

A nevezetes statisztikákra vonatkozó tétel miatt H_0 mellett $Q_t/\sigma^2 \sim \chi^2(n-1)$ és $\sum_{j=1}^{n_i} (X_{ij} - \bar{X}_i)^2/\sigma^2 \sim \chi^2(n_i-1)$, amiből következik, hogy $Q_e/\sigma^2 \sim \chi^2(n-r)$, ahol $n = n_1 + \dots + n_r$.

Továbbá Steiner tétele miatt

$$\sum_{j=1}^{n_i} (X_{ij} - \bar{X}_i)^2 = \sum_{j=1}^{n_i} (X_{ij} - \bar{X})^2 - n_i(\bar{X}_i - \bar{X})^2,$$

ebből $Q_t = Q_a + Q_e$, majd alkalmazzuk a Fisher-Cochran tételt.

H_0 vizsgálata

- ▶ a próbastatisztika $F = \frac{Q_a}{Q_e} \cdot \frac{n-r}{r-1} \sim \mathcal{F}(r-1, n-r)$ H_0 mellett.
- ▶ Tehát $F_\alpha = F_{r-1, n-r}^{-1}(1 - \alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : F \geq F_\alpha\}$.

Megjegyzések

- ▶ ANOVA a kétmintás t-próba általánosítása.
- ▶ A szórások egyenlősége Levene, Hartly vagy Bartlett próbával tesztelhető. Ha a szórások nem egyenlőek, akkor ANOVA helyett a többmintás Welch-próbát alkalmazzák (hasonló problémák adódnak mint a kétmintás t próba esetén).
- ▶ PostHoc tesztek
- ▶ Ha a csoportokat több csoportosító változó segítségével képezzük, többszemponos varianciaanalízist alkalmazunk.
- ▶ Függetlenség tesztelésére is alkalmazzák.

Lineáris regresszió

Emlékeztető

Tekintsük a (X, Y) véletlen vektort. Keressük Y -t legjobban közelítő lineáris függvényt, azaz a -t és b -t, amelyre

$E((Y - (aX + b))^2)$ négyzetes eltérés minimális:

$$a = \frac{\text{Cov}(X, Y)}{D^2(X)} = r(X, Y) \frac{D(Y)}{D(X)},$$

$$b = E(Y) + \frac{\text{Cov}(X, Y)}{D^2(X)} E(X).$$

Definíció

A fenti paraméterekkel felírt $y = ax + b$ egyenes a **regressziós egyenes**, a, b paraméterek a **lineáris regressziós együtthatók**.

Megjegyzés

$a = 0$ pontosan akkor, ha X és Y korrelálatlanok.

Determinisztikus változók esete

Tekintsük a $(x_1, Y_1), \dots, (x_n, Y_n)$ mintát, ahol x_i értékek determinisztikusak és az $(x_1, y_1), \dots, (x_n, y_n)$ realizációt. Legyen $Y_i = ax_i + b + \varepsilon_i$, ahol $\varepsilon_1, \dots, \varepsilon_n \sim \mathcal{N}(0, \sigma^2)$ függetlenek, eloszlásuk nem függ sem a -tól, sem b -től, sem x_i értékektől. Tehát $Y_1, \dots, Y_n$ függetlenek, $Y_i \sim \mathcal{N}(ax_i + b, \sigma^2)$.

Regressziós egyenes paramétereinek ML becslése

Jelölje Y_i sűrűségfüggvényét f_i

$$L(a, b) = \prod_{i=1}^n f_i(y_i) = \frac{1}{(\sqrt{2\pi}\sigma)^n} e^{-\frac{1}{2\sigma^2} \sum_{i=1}^n (y_i - ax_i - b)^2}.$$

$L(a, b)$ akkor maximális, ha $Q(a, b) = \sum_{i=1}^n (y_i - ax_i - b)^2$ minimális (legkisebb négyzetes becslés).

$Q(a, b) = \sum_{i=1}^n (y_i - ax_i - b)^2$ mindkét változó szerint deriválható, a deriváltak zérushelyei $Q(a, b)$ lehetséges szélsőértékhelyei.

$$\frac{\partial Q}{\partial a} = -2 \sum_{i=1}^n x_i (y_i - ax_i - b) = 0$$

$$\frac{\partial Q}{\partial b} = -2 \sum_{i=1}^n (y_i - ax_i - b) = 0$$

A lehetséges szélsőértékhelyek teljesítik a következő egyenlőséget

$$n \frac{\partial Q}{\partial a} - \sum_{i=1}^n x_i \frac{\partial Q}{\partial b} = 0$$

$$n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i - \hat{a} \left(n \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2 \right) = 0.$$

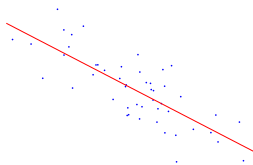
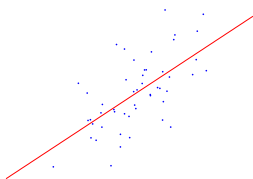
Ebből

$$\begin{aligned}\hat{a} &= \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{n \sum_{i=1}^n x_i^2 - (\sum_{i=1}^n x_i)^2} \\ &= \frac{n^2 \hat{C}}{n^2 S_x^2} = r_n(x, Y) \frac{S_Y}{S_x}.\end{aligned}$$

$\hat{a}$ -t beírva $\frac{\partial Q}{\partial b} = \sum_{i=1}^n y_i - a \sum_{i=1}^n x_i - nb = 0$ egyenletbe

$$\hat{b} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n} - \hat{a} \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}.$$

Belátható, hogy $(\hat{a}, \hat{b})$ valóban Q minimumhelye.

Megjegyzések

- ▶ A legkisebb négyzetek módszere más modelleken is alkalmazható.
- ▶ A regressziót gyakran Y_{n+1} érték becslésére használják, ha csak a független változók adottak. (Vigyázat: extrapoláció!)
- ▶ Tipikus hiba: kapcsolat mögött okságot feltételezni nem determinisztikus változók esetén.
- ▶ A regressziós egyenes becslése érzékeny a kiugró adatokra.

Varianciaanalízis lineáris modellben

Tekintsük a $Y = ax + b + \varepsilon$, $\varepsilon \sim \mathcal{N}(0, \sigma^2)$ regressziós modellt és az $(x_1, Y_1), \dots, (x_n, Y_n)$ mintát.

$$H_0 : a = 0 \quad H_1 : a \neq 0.$$

Vegyük a regressziós egyenes paramétereinek $\hat{a}, \hat{b}$ ML becsléseit és legyen $\hat{Y}_i = \hat{a}x_i + \hat{b}$. Képezzük a következő négyzetösszegeket:

$$Q_t = \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2, \quad Q_r = \sum_{i=1}^n (\hat{Y}_i - \bar{Y})^2, \quad Q_e = \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2.$$

Tétel

$Q_t = Q_r + Q_e$, továbbá H_0 mellett $Q_e/\sigma^2 \sim \chi^2(n-2)$ és $Q_r/\sigma^2 \sim \chi^2(1)$ függetlenek.

Bizonyítás vázlat

A nevezetes statisztikák eloszlása, a Steiner és a Fisher-Cochran tételek alkalmazásával.

H_0 vizsgálata

- ▶ a próbastatisztika $F = \frac{Q_r}{Q_e}(n-2)$, ami H_0 mellett $\mathcal{F}(1, n-2)$ eloszlású.
- ▶ $F_\alpha = F_{1, n-2}^{-1}(1-\alpha)$ és $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : F \geq F_\alpha\}$.

Állítás

$$Q_r = Q_t \cdot r_n^2(x, Y).$$

Bizonyítás

$$\sum_{i=1}^n (\hat{a}x_i - \hat{b} - \bar{Y})^2 = \hat{a}^2 \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 = r_n^2(x, Y) \frac{S_Y^2}{S_x^2} n S_x^2.$$

Következmény

$$Q_e = Q_t(1 - r_n^2(x, Y)) \quad \text{és} \quad \frac{Q_r}{Q_e} = \frac{r_n^2(x, Y)}{1 - r_n^2(x, Y)}.$$

Pearson

A háttérváltozó $(X, Y)^\top \sim \mathcal{N}_2(\mathbf{m}, \mathbf{C})$. $H_0 : X, Y$ fgn.

$t = \sqrt{n-2} \frac{r_n(X, Y)}{\sqrt{1-r_n^2(X, Y)}} \xrightarrow{\mathcal{D}} t(n-2)$ H_0 mellett, ha $n \rightarrow \infty$ tehát

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : |t| \geq \Phi_{n-2}^{-1}(1 - \alpha/2)\}.$$

Spearman

$(X, Y)^\top$ abszolút folytonos háttérváltozó. $H_0 : X, Y$ fgn.

Tekintsük az $(X_1, Y_1), \dots, (X_n, Y_n)$ mintát, legyen R_i az X_i és S_i az Y_i rangszáma. A **Spearman-féle rangkorrelációs együttható**

$$\rho_n = \frac{\sum_{i=1}^n (R_i - \bar{R})(S_i - \bar{S})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (R_i - \bar{R})^2} \sqrt{\sum_{i=1}^n (S_i - \bar{S})^2}}.$$

$\sqrt{n-1} \rho_n \xrightarrow{\mathcal{D}} \mathcal{N}(0, 1)$ H_0 mellett, ha $n \rightarrow \infty$, így

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : |\sqrt{n-1} \rho_n| \geq \Phi^{-1}(1 - \alpha/2)\}.$$

Többváltozós regresszió

$\mathbf{X}$ egy d dimenziós **magyarázó** változó, a regressziós függvény $E((Y - g(\mathbf{X}))^2)$ -t minimalizálja. Ha Y és $\mathbf{X}$ együtt többdimenziós normális eloszlású, a legjobb regressziós függvény a lineáris.

Definíció

$r_Y(\mathbf{x}) = r(\ell(\mathbf{X}), Y)$ **a többszörös korrelációs együttható**, ahol $\ell(\mathbf{x}) = \mathbf{a}^\top \mathbf{x} + b$ **a lineáris regressziós függvény**.

Lineáris regresszió (determinisztikus változók esete)

A modell $Y_i = \mathbf{a}^\top \mathbf{x}_i + b + \varepsilon$, $\varepsilon \sim \mathcal{N}(0, \sigma^2)$.

$$H_0 : \mathbf{a} = \mathbf{0}.$$

- ▶ Vesszük $\mathbf{a}$, b legkisebb négyzetes becsléseit, $\hat{Y}_i = \hat{\mathbf{a}}^\top \mathbf{x}_i + \hat{b}$ és képezzük Q_t , Q_r és Q_e négyzetösszegeket.
- ▶ A próbastatisztika most $F = \frac{Q_r}{Q_e} \cdot \frac{n - d - 1}{d}$, ami H_0 mellett $\mathcal{F}(d, n - d - 1)$ eloszlású.

Megjegyzések

- ▶ A többszörös korrelációs együttható nem általánosítása a korrelációs együtthatónak (de négyzetükre igaz).
- ▶ $\mathbf{X}$ komponenseit **független**, Y -t **függő változó**nak nevezik.
- ▶ A többszörös korrelációs együttható értelmezése: $\mathbf{X}$ komponensei Y varianciájának $r_{Y(\mathbf{X})}^2$ részét magyarázzák. $r_{Y(\mathbf{X})}^2$ -t **meghatározottsági együttható**nak is nevezik.
- ▶ Többdimenziós normális eloszlású változók esetén is alkalmazható a varianciaanalízis lineáris modellben.
- ▶ $\frac{Q_r}{Q_e} = \frac{R^2}{1-R^2}$, ahol R a becsült többszörös korrelációs együttható. $H_0: r_{Y(\mathbf{X})} = 0$ -val ekvivalens.
- ▶ A nemlineáris regressziót gyakran a lineárisra vezetik vissza.

Ajánlott irodalom

- [1] Bolla Marianna, Krámlí András: *Statisztikai következtetések elmélete*, Typotex
- [2] Bolla Marianna, Krámlí András, Nagy-György Judit: *Többváltozós statisztikai módszerek (digitális jegyzet)*, Tankönyvtár
- [3] Fazekas István (szerk.): *Bevezetés a matematikai statisztikába*, Kossuth Egyetemi Kiadó
- [4] Móri F. Tamás, Szeidl László, Zempléni András: *Matematikai statisztika példatár*, ELTE Eötvös Kiadó
- [5] Nagy-György Judit, Osztényiné Krauczi Éva, Székely László: *Valószínűesszámitás és statisztika példatár*, Polygon Jegyzettár
- [6] Viharos László: *A sztochasztika alapjai*, Polygon Jegyzettár